

PARADISETS HEMVIST – ovan molnen är himlen alltid blå

– En paradisk mötesplats för själar och alla andra
kolumbarium/ghashus/paradisk vegetation

The Residence of Paradise - above the clouds the skies are always blue
– A meetingspot in paradise for souls and everyone else
columbarium/concervatory/paradise vegetation

MARIA APPELROS ARONSEN

PARADISETS HEMVIST – ovan molnen är himlen alltid blå

– En paradisk mötesplats för själar och alla andra
kolumbarium/ghashus/paradisk vegetation

The Residence of Paradise – above the clouds the skies are always blue

– A meetingspot in paradise for souls and everyone else
columbarium/concervatory/paradise vegetation

MARIA APPELROS ARONSEN

Handledare: Frida Andreasson SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning,

Bitr. handledare: Anna-Karin Ekwall, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Åsa Klintborg Ahlklo, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Självständigt arbete i landskapsarkitektur, G2E - Trädgårdsingenjör: design – kandidatprogram

Kurskod: EX0847

Program: Trädgårdsingenjör: design - kandidatprogram

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2020

Omslagsillustration: Maria Appelros Aronsen (2020)

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: paradisk, kolumbarium, sorg, rehabilitering, medelhavsklimat, vintersvala miljöer, medelhavsväxter.

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

FÖRORD

Våren 2020 har genomsyrats av coronaviruset. Jag hade en sagolik tur som hann studera vid Medelhavet de fyra inplanerade veckorna innan alla gränser stängdes. Stort tack till min handledare Anna-Karin Ekwall som fått hjälpa, stötta och inspirera på distans.

SAMMANFATTNING

Det här examensarbetet utgår från två stora intressen, kyrkogårdar och medelhavsvegetation. En till synes icke väl fungerande kombination i Sverige, om det inte vore för att medelhavsväxterna får bo och leva i ett tempererat glashus. Men här bor inte bara medelhavsväxter utan också våra nära och kära i deras sista vila, i kolumbarium.

Arbetet har en inledande litteraturstudie kring flertalet områden såsom begravningar och begravningskick i Sverige, kolumbarium, hur ser kyrkogårdar ut år 2020, ett eventuellt paradiset, rekreationsområde, glashus och slutligen förslag på karaktärsväxter.

Arbetet är ett helhetskoncept med ett gestaltungsförslag där arkitektonisk form, materialval, färger, växter och växtformationer presenteras. Konceptet är flexibelt i storlek och form och uppbyggt så att det kan appliceras på olika begravningsplatser beroende på hur stor yta som finns till hands.

Arbetet beskriver också hur och varför arbetsprocessen och de sammanlagda aspekterna från litteraturstudien har mynnat ut i gestaltungsförslaget "Paradisets hemvist".

ABSTRACT

This thesis is based on two major interests, cemeteries and Mediterranean vegetation. A seemingly non-functioning combination in Sweden, if it were not for the Mediterranean plants to live in a temperate glass house. But not only Mediterranean plants lives here, but also our loved ones in their last rest, in the columbarium.

The work has an introductory literature study on several areas such as burials and burial conditions in Sweden, columbarium, what cemeteries look like in 2020, a possible paradise, recreation area, glass houses and finally proposals for character plants.

The work is a concept with a design proposal in which architectural form, choice of materials, colors, plants and plant formations are presented. The concept is flexible in size and shape and designed so that it can be applied to different cemeteries depending on the size of area at hand.

The work also describes how and why the work process and the overall aspects of the literature study have resulted in the design proposal "The Residence of Paradise".

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	6
Bakgrund.	6
Syfte	6
Frågeställning	7
Metod och material	7
Avgränsningar	8
Begreppsdefinitioner	8
2. ATT BEGRAVAS I SVERIGE	9
Följande begravningsskick har vi i Sverige	9
Begränsad gravrätt	9
3. KOLUMBARIUM – små nischer för sista vilan	10
Kolumbariets svenska historia.	10
Platsens ande – intryck av besök på kolumbarier i Sverige och utomlands	11
4. KYRKOGRÄRDENS INVERKAN PÅ MÄNNISKOR I SORG... ..	12
Natur och trädgård kan trösta	13
Plats för vila	13
5. PARADISET – den inhängnade trädgården	14
Ordet paradiset	14
Vattnets roll i paradiset	14
Den eviga våren	14
Himmelska och jordiskt paradiset	14
Motsatsen till paradiset – helvetet	16
Frukt och dofters betydelse i paradiset	16
Paradisets arkitektoniska former	16
6. VINTERTRÄDGÅRDEN – glashusets fördelar i vårt kalla klimat	17
Vintersvala inglasade rum	17
Medelhavsklimat	18
7. BESÖK VID VINTERSVALA RUM	19
Bubblan i Malmö, Københavns Palmehus og Botanisk Have Ny Carlsberg Glyptotek, RHS Garden Wisley i England, Göteborgs botaniska trädgård	19

8. INSPIRATION FRÅN VÄSTRA MEDELHAVET	22
Botanicactus i Ses Salines, Cúber, Jardines de Marivent, Museo Sa Bassa Blanca, Jordi Botanic de Sóller	22
9. FORMSPRÅKETS HEMVIST – formade landskap	24
Tuktad grönska	24
Inspirerande grönska.....	24
Inbjudande grönska.....	24
10. FÖRSLAG PÅ KARAKTÄRSVÄXTER FÖR ”PARADISET HEMVIST”	26
Aromatisk grönska – doft.....	26
Paradisisk frukt	26
När paradiset blommar	26
Den frodiga grönskan i paradiset	27
Geofyter under året.....	27
Utmärkt vegetation för formklippning i ”Paradisets hemvist”.....	27
11. SAMMANFATTNING AV GESTALTNINGENS KARAKTÄR, FORMSPRÅK OCH INNEHÅLL	28
Konceptet ”Paradisets hemvist”	28
Ovan molnen är himlen alltid blå	29
Illustrationsteknik	29
Planlösning - rumsmoduler	29
Ett hus av glas	30
Viloplatser	30
Det solitära olivträdet	31
Azulejos och terrazzo – för sinne och fot	31
12. GESTALTNING – ”Paradisets hemvist”	32
Illustrationsplan	32
Perspektiv vintertid	33
Perspektiv sommartid	34
Sektion A-A	35
Detalj 1 kolumbarium/golv/växtbädd.....	36
Detalj 2	37
13. DISKUSSION.....	38
14. KÄLLFÖRTECKNING	40

INLEDNING

Bakgrund

”I alla tider har efterlevande lagt ner möda och omtanke på att välja ut platsen där de döda ska jordas och mycken omsorg vid hur man ska markera den platsen.” (Theorell & Wästberg 2001, s. 343).

Allmänna begravningsplatser som kommit till före år 1940 är idag klassade som skyddsvärda objekt av kulturhistoriska skäl. Framför allt gäller detta det gröna kulturarvet, alltså vegetationen på kyrkogårdar såsom trädkrans, alléer och häckar som ger kyrkogården struktur, och det grå kulturarvet såsom gravplatser och gravanordningar med stort bevarandevärde (Haas 2020).

Kyrkogårdsförvaltningar och gravrättsinnehavare delar på ansvaret för den praktiska vården av begravningsplatserna. Förvaltningarna sköter de allmänna ytorna medan gravrättsinnehavarna har en skyldighet att se till att gravplatserna hålls i ett värdigt och ordnat skick (Svenska kyrkan 2019).

Fler och fler anhöriga väljer dock att släppa gravrätter och återlämna dem till församlingarna. Ofta beror det på att anhöriga är spridda runt om i landet eller utomlands och inte har möjlighet att sköta om en grav eller inte vill betala för skötsel. Lika ofta handlar det om den avlidnes egen önskan. Fler och fler väljer andra alternativ till den traditionella jordfästningen med gravsten. Minneslundar, askgravlundar och att sprida askan i naturen blir allt mer populärt. Våra gravkvarter med grusad buxbomsomgärdade gravrätter gapar därför tomma på många begravningsplatser och än så länge vet man inte riktigt vad att göra med all tom yta (Öster 2019)

Det ger såklart en dyster bild av vårt viktiga kulturarv kyrkogården och det lockar definitivt inte till fler besök. Vårt klimat gör också att stora delar av året regerar växtvinterskrud med kal mark, nakna grenverk och iskalla dagar. Ett sätt att locka till sig anhöriga och andra till våra begravningsplatser skulle kunna vara ett grönskande och blommande paradiset innanför glasade väggar och tak. En varm och välkomnande känsla, rik på färg, doft och

sinnliga former. Här finns inte bara en underskön vinterblommande grönska utan också våra nära och käras sista vila. I en öppen plats med en alldeles påtaglig närhet till himlen gravsätts urnorna i kolumbarium, nischer i murar, som vilar i omhuldande alltid spirande grönska. Här skapas en attraktiv och helande men mindre ansvarsfylld miljö (för anhöriga), samt en mötesplats som främjar besök även under de kalla månaderna.

Detta examensarbete beskriver ett koncept kallat ”Paradisets hemvist” där den övergripande och bärande idén enkelt förklarar är: kolumbarium i glashus med medelhavsvegetation. För att underlätta valen i designprocessen och gestaltningen har en litterär fördjupning av paradiset gjorts, även begravnings generellt samt sorgearbete vid dödsfall har studerats. Dessa har blivit bärande komponenter tillsammans med studiebesök i såväl inglasade miljöer som naturen vid Medelhavet. De har fått vägleda, ge svar och stöttning genom hela arbetsprocessen.

Ett sedan länge stort intresse för kyrkogårdar och begravningsplatser har lagt grunden för detta arbete. Tack vare otaliga besök på begravningsplatser utomlands har det nästan bortglömda, i Sverige, begravningskicket kolumbarium, väckt nyfikenhet och en vilja att utforska möjligheten att utveckla, modernisera och anpassa kolumbarium till våra breddgrader. De flesta kolumbarium utomlands återfinns utomhus till skillnad från i Sverige där många är placerade inomhus under jord.

En speciell känsla av frihet infinner sig vid kolumbarium ovan jord, lägg därtill en läkande och tröstande grönska året om. Det är den sinnesstämning som detta arbete försöker återskapa.

Syfte

Syftet är att försöka skapa en känsla av ett jordiskt och himmelskt paradiset för anhöriga och deras bortgångna familjemedlemmar eller vänner. En grav men också en mötesplats för både döda och levande. Syftet är också att tillgodose konceptet ”Paradisets hemvist” med tillräckliga terapeutiska värden i form av växtlighet. Växtlighet som kan verka främjande i sorgearbetet och samtidigt skapa en mer attraktiv plats för anhöriga och andra att vilja besöka året runt.

Syftet är även att göra konceptet ”Paradisets hemvist” så pass flexibelt i formen att det ska vara möjligt att applicera det på vilken begravningsplats som helst. Ett koncept som har möjlighet att utvecklas till den storlek som platsen kräver och som inte är beroende av endast ett format. Arbetet bör alltså vara så pass konceptuellt i detta idéstadium att det går att applicera på mer än en plats.

Frågeställning

- Vilka områden kräver fördjupning i form av litteraturstudier och studiebesök för att arbeta fram ett gestaltungsförslag för konceptet ”Paradisets hemvist”?
- Varför använda gravskicket kolumbarium?
- Vad är egentligen en paradisk miljö, vad kännetecknar den arkitektoniska formen och vegetationen?
- Vilken torktålig vegetation trivs i inglasad miljö, vilka färger och material kan skapa en paradisk känsla och en attraktiv mötesplats året om?

Metod och material

Utgångspunkten för detta examensarbete har varit en kurs inom programmet Trädgårdsingenjör: design ”Inomhusträdgården” som gav en introduktion till möjligheten att skapa ett inglasat medelhavsklimat i Sverige med chans till grönska och blomfärgning under vintertid.

Parallellt med detta arbete görs studier i Kyrkogårdsförvaltning vid SLU i Alnarp, allt för att få en god bakgrund och stabilt fundament för konceptet ”Paradisets hemvist”.

En annan källa till ingång och inspiration i arbetet har varit skildringar av paradiset. Sökandet efter just ett paradisk kommer sig av att religiösa symboler eller beskrivningar av olika trossamfund inte bör användas för en allmän modern begravningsanläggning i Sverige. Här ska alla trossamfund och kulturer kunna vila. Skulle ett eventuellt paradisk kunna medla och sammanföra olika kulturer? Stå för den universella känslan av paradisk som de flesta trosuppfattningar genom årtusenden sökt. Kan en paradisk vegetation ock-

så inverka på en människa i sorg? Paradiset ser annorlunda ut beroende på vem man frågar eller vilken religion som kommer ifråga men gemensamt är att ett paradisk finns och att det är motsatsen till vardagen (Gunnarson 1992). Arbetet kommer att studera några olika paradisk med fokus på arkitektonisk form och grönska och finna eventuella gemensamma nämnare. En form av paradisk som skall passa med vårt kulturarv - kyrkogårdar.

Gunnarssons (1992) avhandling *Frukträden och paradiset* är värd att nämna som en stor källa till kunskap om paradisk världen över. Även Blenow (1995) *Europas trädgårdar: från antiken till nutiden*, Den gyllene trädgården av Duner och Duner (2001), Theorell och Wästberg (2001) *Minnets stigar* och *Mediterranean Gardening, A Waterwise Approach* av Gildemeister (1995) har gett information och inspiration.

Flertalet besök på referensanläggningar med inglasade miljöer i Sverige, Danmark och England har gett en inblick i användbart växtmaterial och en känsla för klimatet.

Likaså har trädgårdar som La Louve i Frankrike, West Green House Garden i England och Ulla Molins trädgård i Höganäs inspirerat med sitt omhuldande, täta och gröna formspråk.

Införskaffandet av information gällande framförallt växtmaterial har varit ovärderlig att studera i sin naturliga miljö kring Medelhavet. Studiebesök såsom vid botaniska trädgårdar, slottsträdgårdar och bergsvandringar vid Medelhavet, närmare bestämt på Mallorca under vintertid, har inspirerat till gestaltning, form och användningsområden av specifika medelhavsväxter.

Många studiebesök på kyrkogårdar, framför allt i södra Europa har föranlett utforskandet och intresset för kolumbarium. Vissa kolumbarier återfinns i flervåningshus på ytor stora som städer men framstått som högst levande platser medan andra är små nischer en trappa ner i underjorden och upplevts som övergivna och spöklika. Det har varit lätt, dock subjektivt, att urskilja känslan för de olika platserna och vad som känns viktigt att tänka på och ta med i gestaltningen.

Avgränsningar

Med tidsbegränsning och flertalet fördjupningsområd i beaktande har avvägningar gjorts för att säkerställa kvaliteten på arbetet. Arbetets fokus ligger på gestaltningen med litteraturstudie som grund. Avgränsningar har gjorts mot planteringsplan, växtlista, substrat och konstruktionsritningar för glashus, vattenkälla och själva kolumbariumnischerna med vridbar blomvas. Uppsatsen behandlar ej skötsel av vegetation eller eventuell uppvärmning av glashus.

Det glashus som detta koncept kräver existerar inte utan bör tas fram i samarbete med en arkitekt. Glashuset är därför endast illustrerat med hjälplinjer för att markera en volym.

I detta arbete ingick enligt arbetsplanen att besöka ett antal kolumbarium i Stockholms stift, då Stockholm är den plats med flest kolumbarium i Sverige. Exempelvis återfinns norra Europas största kolumbarium, i två våningar, placerad under Gustav Vasa kyrka i Vasastan, Engelbrektskyrkan i Stockholm har ett kolumbarium insprängt i berget som kyrkan vilar på. Flera besök var av stort informations- och inspirationsvärde. Dock begränsades resandet våren 2020 av Covid-19 och alla studiebesök ställdes in. Istället hittades endast ett litet kolumbarium vid Riseberga kyrka i Klippans pastorat (besök mars 2020).

Begreppsdefinitioner

Begravningsplats – område för förvaring av avlidnas stoft eller aska.

Begravningsplatser är kyrkogårdar, minneslundar, kolumbarium mm. Skillnaden mellan kyrkogård och begravningsplats är att kyrkogården ligger i anslutning till en kyrka och är en kristen begravningsplats (Stad och Land Nr 185 2014).

Gravplats – har plats för en eller flera gravar och finns registrerad på gravkartan (Stad och Land Nr 185 2014).

Gravrätt – En bestämd gravplats upplåts åt någon för gravsättning (Stad och Land Nr 185 2014).

Gravvård – minnesmärke vid grav, av sten, trä eller järn (nationalencyklopedin u.å.).

Trossamfund – oftast religiösa organisationer där människor tillhör en gemensam livsåskådning (Wikipedia 2020).

ATT BEGRAVAS I SVERIGE

I Sverige har alla medborgare rätt till en gravplats och sista vila. Den finansieras via begravningsavgiften som alla skattepliktiga svenskar betalar (Kammarkollegiet 2018).

I begravningsverksamheten ingår också att ta emot den avlidnes stoft för förvaring och visning, att sköta kremering och gravsättning. Det ska också tillhandahållas en värdig lokal utan religiösa symboler för begravningsceremoni samt en gravplats i 25 år. Begravningsavgiften ska även finansiera det löpande underhållet av allmänna ytor på kyrkogårdarna (Svenska kyrkan 2019).

Kyrkogårdsförvaltningen lyder under begravningslagen som säger att alla, oavsett trossamfundstillhörighet, ska få begravas på svenska kyrkogårdar. Kyrkogårdsförvaltningens uppgift är att tillgodose befolkningens önskemål rörande den sista vilan (Svenska kyrkan 2019).

Följande begravningskick har vi i Sverige:

- Kistgrav. Den döda kroppen placeras i en kista, och kistan begravs i jorden. Över kistgraven reser de anhöriga ofta en gravsten. Eller så används en redan befintlig familjegrav.
- Urngrav. Den döda kroppen kremeras. Askan läggs i en urna, som begravs i jorden. Över urngraven reser de anhöriga ofta en gravsten. Eller så används en redan befintlig familjegrav.
- Minneslund. Den döda kroppen kremeras. Askan strös ut eller grävs ner i en minneslund, som är ett område där stoftet från fler människor finns. Minneslundan är anonym – där finns inga personliga stenar och namnet på de döda finns inte skrivna någonstans. Anhöriga får inte delta.
- Askgravlund. Den döda kroppen kremeras. Askan strös ut eller grävs ner på ett område där stoftet från fler människor finns. På en gemensam yta finns namnen på de döda angivna. Anhöriga får delta om de önskar.

- Kolumbarium och urnmur. Den döda kroppen kremeras och askan läggs i en urna, som placeras i en av många nischer i en vägg eller en mur. I varje nisch kan en eller flera urnor förvaras. Kolumbarium kallas också för gravkammare. Skillnaden mellan ett kolumbarium och en urnmur är att kolumbariet är inomhus och en urnmur är utomhus. Det är vanligast med kolumbarier och urnmurar i storstäder, där det inte finns utrymme för nya kyrkogårdar. Ett kolumbarium kan finnas under eller ovan jord.
- Kistminneslund. Den döda kroppen läggs i en kista, som gravsätts på ett gemensamt gravområde för kistor. Den fungerar ungefär som en minneslund, de anhöriga är inte med vid gravsättningen. På området finns en gemensam smyckningsplats.” (Svenska kyrkan 2020)

Begränsad gravrätt

En gravrättsinnehavare till en gravplats med begränsad gravrätt får bestämma vem som ska gravsättas inom gravplatsen. Däremot har gravrättsinnehavaren inte rätt att bestämma gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren har ansvar för att gravplatsen hålls i ordnat och värdigt skick

Full gravrätt: kistgravplats, urngravplats

Begränsad gravrätt: askgravplats, kolumbarium

Utan gravrätt: askgravlund, minneslund

(Stad och Land 2014).

Fig. 1 Plantering vid urnmur på Krematoriet i Helsingborg (besök april 2020)

Fig. 2 Urnmur på Krematoriet i Helsingborg (besök april 2020)

Fig. 3 David Chipperfields muromgärdade kolumbarium på San Michele Cimitero i Venedig (besök nov 2017)

Fig. 4 San Michele Cimitero i Venedig, kolumbariumklädd insida (Falk 2017)

KOLUMBARIUM – små nischer för sista vilan

Ett nästan bortglömt begravningskick i Sverige som framför allt går att finna i större städernas centrum. I rådande tid när gravrättsinnehavare släpper sina gravrätter skulle kanske kolumbarium ånyo kunna bli ett attraktivt begravningskick men med nya förutsättningar.

Kolumbariets svenska historia

Ordet kolumbarium kommer från latin och betyder duvslag. För precis så ser de ut, kolumbariumen har dock större nischer för att ibland rymma så många som ett tjugotal gravurnor (Lindhagen 2018). Kolumbarier återfinns antingen inomhus eller utomhus. Gravplats i kolumbarium/urnmur upplåts med begränsad gravrätt (Stad och Land 2014).

Lindhagen (2018) beskriver ett nästan bortglömt begravningskick i Sverige. Kolumbarierna är många gånger placerade i källare eller dolda bakom murar vilket gjort de okända för de flesta.

Sedan 1000-talet hade jordbegravning varit det vi använt i Sverige (Lindhagen 2018). Under flera hundra år gravsattes man i och under kyrkor men 1815 förbjöds skicket av sanitära orsaker (Grönwall 2018). Det är lätt att förstå, fortsätter Grönwall (2018), vilka olägenheter förmultnade lik i kyrkorna medförde.

En lösning på problemet var likbränning eller som det senare benämndes eldbegängelse – kremering. Motståndet från kyrkan var till en början massivt men under debatten som följde avtog motståndet och Sverige fick sitt första krematorium 1887 i Hagalund, på Norra begravningsplatsen i Stockholm.

Först runt 1930 var kremering sanktionerad av Svenska kyrkan och fick då också sitt stora genombrott i Sverige. Kremering var dock länge betydligt vanligare i staden än på landsbygden och därav kom också de flesta kolumbarier att ligga i städerna. En gravurna tog mindre plats än en kistgravplats och detta var därför något som kremeringsförespråkarna pläderade för (Lindhagen 2018).

Kolumbarium, berättar Lindhagen (2018) vidare, skulle kunna bli

som att gå tillbaka till gamla tiders gravskick då de avlidna blev begravda i kyrkorummet, inomhus. Ett annat argument var de långa vintrarna i Sverige som gjorde det svårt att vårda och besöka gravar utomhus. Man framhöll att det var möjligt att besöka och dekorera nischerna med blommor och grönt hela året runt i ett uppvärmt kolumbarium.

Kyrkogårdschefen Arvidsson i Gävle berättar att kolumbarier framför allt är vanliga i södra Europa, och då för att spara plats på begravningsplatserna. De flesta kolumbarier i Sverige finner man i Stockholm med omnejd. I det mångkulturella samhälle vi lever i skulle det vara bra att kunna erbjuda en plats för alla. Kolumbarium skulle kanske kunna vara den platsen, försätter Arvidsson (2012).

Anledningen till att kolumbarium blev populärt var bl. a. att gravplatserna i ett kolumbarium förr var betydligt billigare än en plats på kyrkogården. De kyrkor som inte hade någon kyrkogård kunde således ändå få in pengar genom kolumbarium som oftast placerades under själva kyrkobyggnaden. En annan aspekt var den demokratiska, att inte kunna överglänsa varandra med stora gravmonument eller mausuleer för inför döden är vi alla lika (Lindhagen 2018).

Kolumbarium ter sig olika var än man finner dem. Viktigt är att ta fasta på det som Svenska kyrkan uttryckligen beskriver att en begravningsplats skall förmedla; begravningsplatsen bör vara vacker och välvårdad, en njutning för ögat. Den ska genomsyras av känslan av värdighet, evighet, stillhet, hopp, ro och tröst. Begravningsplatsen är till för de döda och de levande. (Svenska kyrkan 2019)

Platsens ande - intryck av besök på kolumbarierna i Sverige och utomlands?

Ett intressant studiebesök gällande kolumbarium var på San Michele Cimitero i Venedig (Fig. 3,4). Den nya delen är ritad av arkitekt David Chipperfield. I bjärt kontrast till den äldre delen av begravningsplatsen ses den nya delen ändå ha en klassisk planindelning. Olika rum, olika storlekar, fyra rum tillsammans som bildar en större enhet. Alla rum har utskjutande tak

över gångarna längs murarna. Murarna är själva kolumbarierna. Taken hålls uppe av pelare. Vissa rum har en centralt placerad plantering med något slags springvatten. Uttrycket är som en medeltida klosterträdgård i modern tappning. En monumental plats, påkostade material, ordspråk pryder mark och väggar, överallt porlande vatten.

Vid ett studiebesök på Krematoriet i Helsingborg är urnmurarna (Fig.2) uppbyggda i en liknande plan. Krematoriet stod färdigt 1929. Arkitekt är Ragnar Östberg. Urnmurarna återfinns utomhus och bildar mindre rum sida vid sida. Nästan alla rum har en kvadratisk plantering i mitten. Planteringarna består av endast fyra magnoliaträd och *Vinca minor* som marktäckare (Fig.1). En genomgående känsla av vördnad och respekt är tydlig i arkitekturen.

Kolumbariet på Riseberga kyrkogård (Fig. 5,6) i Klippans pastorat invigdes pingstafton 1936. Ett litet kolumbarium med endast 88 urnnischer. Det är inbyggt i en kulle och har således inget dagsljus förutom ifrån porten. Det känns kallt och övergivet om än väl omhändertaget.

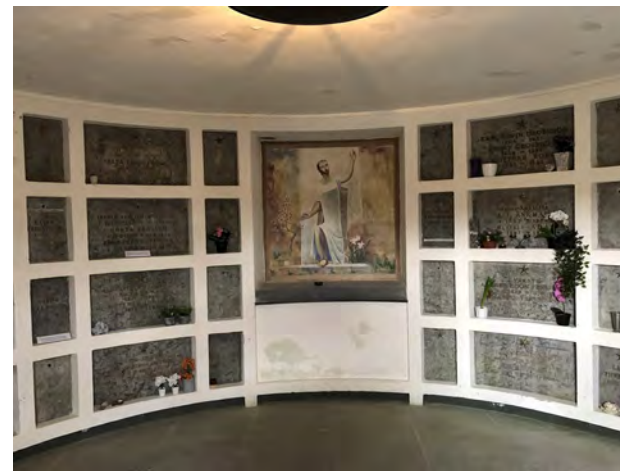

Fig. 5 Kolumbariet vid Riseberga kyrkogård i Klippans pastorat, Skåne (besök april 2020)

Fig. 6 Kolumbariet vid Riseberga kyrkogård, entréportarna (besök april 2020)

På Son Sang Cementeri i Sóller på Mallorca (besök feb 2020) återfinns ett exempel på ett neglegerat kolumbarium. Höga kolumbariumväggar med stora nischer, kistkolumbarium. Kolumbariumväggarna är disparat placerade på en liten yta i kanten av kyrkogården. En kolumbarievägg har en öppen källarvåning, högst obehaglig och osäker att gå ned i.

På en av Barcelonas mest kända begravningsplatser på berget Montjuïc (Fig. 7) ligger kolumbarierna uppradade längs gator (besök 2012). Området är enormt och i slutningen ner mot havet bildar kolumbarierna en egen stad. Utsikten över Medelhavet är hisnande. Himlen möter havet. Friheten är påtaglig.

Fig. 7 Montjuïc Cemetery av Emily Prachthausser (CC BY 2.0)

KYRKOGÅRDENS INVERKAN PÅ MÄNNISKOR I SORG

”Sorg är alla de känslor, tankar, kroppsliga reaktioner och förändrade beteenden som du kan få vid en förlust. Sorg kan vara olika för olika personer men kan också variera mycket hos en person. Det kan vara smärtsamt, jobbigt och tröttande med sorg” (Vårdguiden 2018)

Enligt Cullberg (2003) består det naturliga krisförloppet av fyra olika faser:

Chockfasen följer som en reaktion på dödsbudet. Denna fas varar mellan några timmar till någon dag. Därefter följer reaktionsfasen då smärtan över den bortgångne kommer fram. Reaktionsfasen kan leda till depression, uppgivenhet, apati men även kroppsliga tecken på sorg så som hjärtklappning, stress, sömn- och aptitsvärigheter. Reaktionsfasen varar mellan några veckor till månader.

Bearbetningsfasen som följer kan vara från ett halvt år upp till ett år då den anhöriga försöker bearbeta dödsfallet och förhoppningsvis leda till en acceptans så att nyorienteringsfasen kan börja, en fortsatt bearbetning som kan hålla hela livet ut men den hindrar inte livet längre (Cullberg 2003).

Begravningsplatsen är en av få platser i staden där frid härskar, menar Sörensen och Wembling (2008) i boken *Minnenas trädgård*. En viktig del i processen för sorgearbetet består i att kyrkogården är en plats med en estetik som är en värdig inramning och som kan hjälpa vid bearbetningen av sorgen. Begravningsplatsen ger en möjlighet att koppla bort stressen, en plats för kontemplation.

Naturen är viktig och helande för människor i sorg, säger Sörensen och fortsätter i rapporten *Kyrkogårdar i framtiden* (2003) att viktigt är att begravningsplatsen får vara en plats för sorg, meditation och stillhet.

Andersson (2010) hävdar att på en begravningsplats ska människor kunna släppa fram känslor av sorg och saknad. Samtidigt ska dagens begravningsplatser fungera som rekreativa rum för alla; de blir en del av stadens gröstruktur. Det finns också en trend att begravningsplatser blir vänligare, ljusare, och mer upplevelserika rum.

I Theorell och Wästbergs (2001) bok *Minnets stigar* beskriver de kyrkogårdens funktion med fyra syften, att ta hand om den döda kroppen på ett sanitärt godtagbart sätt, att överföra känslan av det eviga, att visa den dödes ställning socialt och att hantera sorgen.

Natur och trädgård kan trösta

Swanberg (2018) beskriver vi sin bok *En trädgård till tröst* vad som hjälpte henne igenom sorgen när hennes man dog. När livet stannar upp då det ofattbara har hänt, uppstår en längtan efter att göra något handgripligen, något konkret och inte för stort. En trädgård kan då ge tröst för där går tiden runt, inte framåt.

Gröna miljöers positiva inverkan på välbefinnande och hälsa samt bidragandet till en bättre livskvalitet uppmärksammas och erkänns mer och mer. Det finns ett behov hos människan av gröna miljöer. Begravningsplatser kan fungera som sådana gröna miljöer och samtidigt förmedla en stunds trädgårdsskötsel (Sörensen 2003).

Schmidtbauer et al. (2005) påpekar framför allt att grunden för hur trädgården planeras bör utgå från besökarna och de som skall använda trädgården. För att få ro, varva ner och hämta kraft behövs struktur i trädgården som ger möjlighet att ta till sig de kvaliteter som finns.

Grahn och Ottosson (2010) är personerna bakom *Alnarpsmetoden trädgårdsterapi* vid Sveriges Lantbruksuniversitetet i Alnarp. De menar att det är allmänt känt att sinnen kan aktiveras i trädgården. Därför är det viktigt att tillgodo se alla våra sinnen så som smak, lukt, syn, hörsel och känsel.

Plats för vila

Funktionerna och formerna i klosterträdgårdarna (Fig. 8) världen över idag ser i stort sett likadana ut som för tusen år sedan. I Europa mellan 500-700-talet bildades många kloster. Deras idé var att vara självförsörjande på grönsaker och frukt, därav blev trädgårdarna viktiga (Blennow 1995).

Sjuka och hemlösa människors togs ofta om hand på klostren förr och ännu idag finns plats för vila på många kloster. Klosterträdgården används

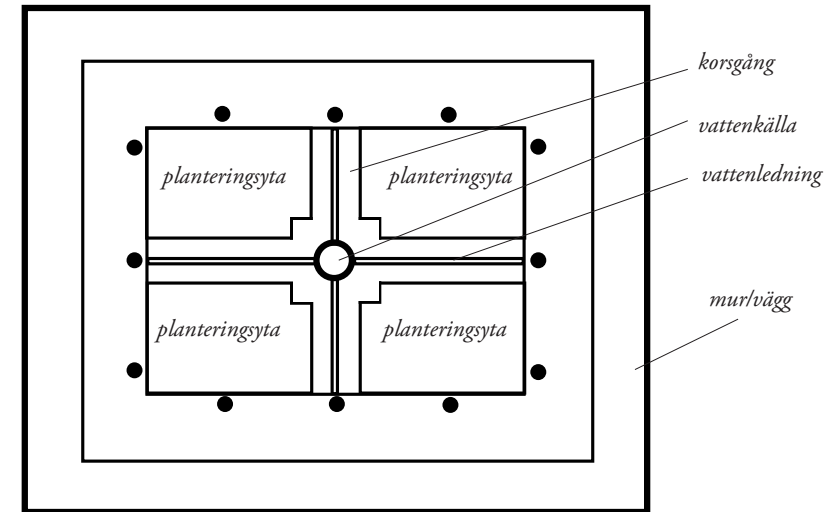

Fig. 8 Plan över muromgärdad klosterträdgård med korsgång och vattenkälla i centrum

fortfarande för viss odling och rekreation men även för meditation och återhämtning (Hillås 2008).

Det som många gånger förknippas med klosterträdgården är korsgången som har en mittpunkt i form av en vattenkälla (Israelsson 2008). Klosterträdgården var en lugn plats som ofta bestod av bara gräs med något enstaka träd. Israelsson (2008) lyfter fram att klosterträdgården ofta har det geometriska mönstret med fyra gånger. Detta mönster känns igen från Bibeln där paradiset och Edens lustgård låg där fyra floder möttes.

Intressant är också att titta på likheter i plan och funktion sett med den arabiska stadsträdgården – riyadh. Riyadherna är uppbyggda med hus slutna mot gatan och med en inre gård och en fontän (Blennow, 1995). Ordet riyadh betyder ursprungligen trädgård eller äng (MacDougall & Ettinghausen 1976).

I Kyrklunds (1959) berättelse *Till Tabbas*, en resa genom Iran i slutet av femtioalet, beskrivs vikten av den inhägnade trädgården. Han skriver att själen i den persiska trädgården icke är rosenbusken, utan muren.

PARADISET - den inhängnade trädgården

Både i historien och i nutiden är grunden till paradiset en illusion om en bättre tillvaro. Paradiset kan ses som en förebild för människan och motivera henne då det är en motsats till verkligheten. Paradiset är en plats där det alltid råder vår eller sommar, en plats med evig grönska (Lennartsson 2008).

Drömmen, önskan eller strävan efter ett paradiset har alltid funnits. Paradiset har dock sett anorlunda ut beroende på vem som beskriver det (Gunnarsson 1992).

Ordet paradiset

Ordet paradiset kommer ifrån gammaliranskans och betyder inhägnat, mur och omslutet (Dunér & Dunér, 2001). *Pari-daeza* kallade perserna den skyddande plats, oftast omgiven av en mur, som var förutsättningen för odling i ett annars torrt ökenlikt landskap (Klingborg et al. 1990).

Även hebreiskans ”*Pardes*” betyder ”inhägnad trädgård eller park”. Det förekommer i Gamla Testamentet och har en klar koppling till paradiset lustgård omgärdad av murar och rik på frukt, väldoft och porlande vatten (Gunnarsson 1992).

Vattnets roll i paradiset

Porlande vattnet som är en bärande del i klosterträdgården ger ro i själen. (Grahn 2005)

Vatten är en förutsättning för allt liv också i de ursprungliga paradisträdgårdarna. Källor, oaser, dammar och vattenkanaler var väsentliga i den paradisiska anläggningen. Skugga och doft var även något man värnade högt då det var en bristvara i öknen (Gunnarsson 1992).

Dante Alighieri beskriver att i det jordiska paradiset rinner två floder. I den första tvättas minnet bort och i den andra återfår man de goda minne-

na. Först när alla synder är borttvättade får man tillträde till det himmelska paradiset (Alighieri 1300-tal/1968).

I österns paradiset söktes framför allt skugga, doft och vatten, där vattnet var paradiset själ och skuggan en nödvändig lyx (Jellicoe et al. 1991).

Till skillnad från ökenbeskrivningarna letade Christopher Columbus efter det förlorade paradiset till havs. Under sina resor sökte han en hög höjd, med mildt klimat, ur vilken mängder med färskvatten strömmade (Delumeau 1995).

Kristallklart vatten, mjölk och vin flödar även över guld och ädelstensbestädda bäddar i Koranens paradisträdgård (Blennow 1995).

Den eviga våren

Elysium härstammar från grekiskan och innebär den fullständiga lyckan för de gudarna utkorat att komma till efter döden. En plats för den eviga våren (Dunér & Dunér 2001). Våren är en symbol för lycka och nystart. Homeros beskriver i *Odyséen* Elysium där varken regn, storm eller snö existerar utan endast milda västliga vårvindar (Delumeau 1995).

Gunnarsson (1992) lyfter fram i *Fruktträden och paradiset*, att det mest karaktäristiska för Paradiset, Elysium, Arkadien, Guldåldern och Edens lustgård gemensamt är den eviga våren.

Himmelskt och jordiskt paradiset

Inom och utom de stora världsreligionerna inleder respektive avslutar man människans liv på jorden med ett paradisiskt tillstånd (Gunnarsson 1992).

Bibelns jordiska paradiset:

”Och Herren Gud planterade en lustgård i Eden österut och satte däri människan, som han hade danat.

Herren Gud lät nämligen alla slags träd, som voro ljuvliga att se på och goda att äta av, växa upp ur marken, och livets träd mitt i lustgården, så och kunskapens träd på gott och ont.

Och från Eden gick en flod ut, som vattnade lustgården; sedan delade den sig i fyra grenar.” (1 Mos 2:8-15, Gamla Testamentet 1960)

Fig. 9 "Paradise" av Jacopo Tintoretto 1519–94 (CC0 1.0). Ett paradiset där själarna vilar på molnen. Ovan molnen där himlen alltid är blå.

Eller Miltons tolkning av det jordiska paradiset:

*"Ur fruktbar jordmån lät han spira fram vart trädslag,
härligast till syn och doft och frukters välsmak: Livets Träd,
bland alla förnämst, stod prunkande av frukt ambrosisk,
lik guld i liv och växt; närmst Livets Träd stod
Dödens, Kunskapens Träd, ont för oss, där kunskap dyr
blev köpt om gott och ont."*

(Milton 1667/1961, s. 110)

Genom tiderna har paradiset haft olika betydelser och människor har haft svårt att skilja på det jordiska och himmelska paradiset. Enligt Bibeln är det jordiska paradiset Edens lustgård och himmelska paradiset (Fig. 9) är dit vi kommer efter döden (Gunnarsson 1992).

Det jordiska paradiset, *Paradisus terrestris*, försvann efter syndafallet och ersattes av tanken på det himmelska paradiset, *Paradisus coelestis*. I det Gamla testamentet beskrivs paradiset som Edens lustgård och i Nya testamentet beskrivs det som salighetens land som efter döden blir den goda människans hem, himmelriket. Paradiset gick från att varit ursprunget till att vara slutmålet (Dunér & Dunér 2001).

Dante Alighiere beskriver i *Den gudomliga komedin* sitt paradiset som ett rike dit de goda människorna kommer efter döden (Dunér & Dunér 2001).

Vikingarnas version av paradiset skilde sig mycket från de kristnas föreställning. Istället för ett lugnt och fridsamt liv efter detta kunde nordborna se fram emot ett riktigt krigsparadis med strider och slagsmål dagen lång. Efter striderna var det stora matorgier som var vikingarnas favoritsysselsättning. Livet efter döden bjöd naturligtvis på festmåltider i form av fläsk och mjöd varje dag (Världens historia 2018).

Paradisets motsats – helvetet

Motsatsen till paradiset är helvetet. I öknen är oasen dess motsats. Öknen bjuder på endast ofruktbar jord och ogästvänligt klimat medan i oasen kan allt växa, precis som i Eden (Gunnarsson 1992).

Hettan är för många människor i mellanöstern bilden av helvetet, medan kylan framstår som helvetet för nordbon (Dunér & Dunér 2001).

I alla paradisskildringar finns de paradisiska träden. De blommor, bär frukt, är tillgängliga och vackra. I helvetet däremot ser träden annorlunda ut. De är fruktlösa eller bär bitter frukt och har taggar och tornar (Lennartsson 2008).

Frukt och dofters betydelse i paradiset

Det finns en paradislignelse i Höga visan i Biblen där textens älskade liknas vid frukt, krydda, träd, ört, källa och trädgård. Det var bara Gud själv som hade tillträda till denna trädgård då Jungfru Maria liknades vid den slutna trädgården:

”Såsom en park av granaträd skjuter du upp med de ädlaste frukter, med cyperblommor och nardusplantor,
Med nardus och saffran, kalmus och kanel och rökelseträd av alla slag, med myrra och aloe och de yppersta kryddor av alla slag.
Ja, en källa i lustgården är du en brunn med friskt vatten och ett rinnande flöde ifrån Libanon.”

Vakna upp, du nordanvind, och kom, du sunnanvind; blås genom min lustgård, låt dess vällukt strömma ut. Må min vän komma till sin lustgård och äta dess ädla frukter.”

(Salomos höga visa Kap 4:13-16)

Paradisets arkitektoniska former

I litteraturen har ibland ordet paradys användts synonymt till atrium. Det syftar då på orientaliska tempelgångar med springvatten i mitten, detta blev senare ”riyadh”. En stadsträdgård omgärdad av murar och pelare som går att

finna genom hela historien, från antikens atrium över islams riyadh till kristendomens klosterträdgårdar och slutligen trädgårdsgårdar (Dunér & Dunér 2001).

Vid utgrävningar i Assur har det konstaterats att i utkanten av staden låg skyddad av omgivande byggnader trädgårdens fyrkant med sina vattenströmmar och blomstrande träd och buskar. Granatäppelträd, fikon, vin och dadelpalmer var uttryck för fruktbarhet och liv (Andrae 1952).

VINTERTRÄDGÅRDEN – glashusets fördelar i vårt kalla klimat

I en inglasad miljö kan vi skapa ett annat klimat än det som råder utanför. Att mitt i höstrusk eller iskall vinter få träda in ett grönskande och blommande paradys. Vintersvala rum är en förutsättning för detta koncept då jag valt att använda mig av medelhavsvegetation. Vinterträdgården har en lång historia som nu vinner ny mark genom exempelvis hus i glashus för boende och odling. En utveckling som ger oss chans till längre sommar, tidigare vår och annan vegetation.

Fig. 10 Palmhuset i Trädgårdsföreningen i Göteborg (besök 01.02.2020)

Fig. 11 Palmhuset i Botaniska Have i Köpenhamn (besök 24.01.2019)

Vintersvala inglasade rum

Orangerier är en av de första inglasade miljöer som vi fortfarande kan ta del av. Under 1500-talet ville varje modern slott i Europa hämta hem exotiska träd. Antingen som en erövring i krig eller ge bort som en exklusiv present. I traditionell form byggdes orangerier med ryggen mot en mur och fönster mot södersidan. Kakaleugnar värme de upp de första orangerierna. Sedan utvecklades rörsystem med ånga. Växterna flyttade ut under sommaren för att pryda trädgårdarna och orangeriet som plötsligt stod tomt kunde användas till sociala tillställningar. De traditionella orangeriväxterna är citrusträd, lager, myrten, jasmin och lagerolvon (Jakobsson 2013).

Storlagna växthus av glas och järn byggdes under 1800-talet. Att använda gjutjärn, böja smidesjärn och tillverka stora glasparter i olika former var den nya tekniken som gjorde det möjligt att uppföra Crystal Palace inför världutställningen i London 1851. Ett ca 560 meter långt och 125 meter brett mästerverk ritad av en trädgårdsmästare, inte arkitekt, vid namn Joseph Paxton. Cristal Palace kom att bli en förebild för de palmhus som byggdes runt om i Europa och USA (Woods & Warren 1988). Palmhuset i Trädgårdsföreningen i Göteborg (Fig.10) samt Köpenhamns Botaniska Have palmehus (Fig. 11) är exempel på palmhus som alltså finns kvar idag (Jakobsson 2013).

När det rådande klimatet utomhus visar vinter kan vi i en inglasad miljö skapa ett annat klimat. En grönskande och intressant miljö i vintermörkret. Tillgången på vatten, ljus och temperatur bestämmer vilka växter som trivs (Payne 2012).

För inglasade ytor är parametrarna färre och enklare att hantera än för utomhusbruk. Temperaturerna i inglasade miljöer kan regleras och även frostvakt kan installeras. Det viktigaste för att kunna avgöra odlingsbarhet är jordtyp samt mark och luftfuktighet (Lorenzon & Svensson 2019)

Genom att glasa över passager eller shoppingstråk i staden kan vi skapa angenäma platser och klimat. Utomhus råder vinter och under glastaket kan medelhavsväxter blomma och spira och sprida sin väldoft som för tanken till

våren i södra Europa (Svensson 2014).

I en vintersval trädgård under glas ligger vintertemperaturen på mellan 0-10° C. Där råder en tydlig årstidsvariation i klimatet som gör att växtligheten varierar under året. De låga vintertemperaturerna stimulerar blomlag hos många medelhavsväxter och när temperaturen höjs tack vara solens strålar börjar våren spira (Svensson 2014).

Många medelhavsväxter är anpassade till ett torrt och varmt klimat och gör därmed dem användbara i soliga vinterträdgårdar i norr. I naturen kring medelhavet växer många lämpliga växter som förutom doften ger vacker blomning från tidig vår. *Thymus*, *Rosmarinus*, *Lavandula stoechas*, *Salvia officinalis*, *Myrtus communis*, *Teucrium fruticans* (Svensson 2014).

Medelhavsklimat

Medelhavsklimatet återfinns på fem platser på jordklotet (Fig. 12). Dessa fem klimatregioner (MTC) inkluderar Medelhavs-bassängen, Californien, centrala Chile, Kapregionen i Sydafrika och sydvästra Australien och tillsammans delar de ett ovanligt klimat bestående av milda, blöta vintrar och varma, torra somrar. Även om klimatzonerna tillsammans täcker endast cirka 2,2% av världens landyta, är de hem för cirka en sjättedel av den globala floran (Rundel et al. 2018).

Medelnederbörden ligger på 25-100 cm årligen. När det regnar brukar det komma i koncentrerad form under ett par dagar och mängden varierar från år till år. Växterna från dessa områden växer i huvudsak under vintern för att sedan vila under den torra sommaren (Dallman 1998).

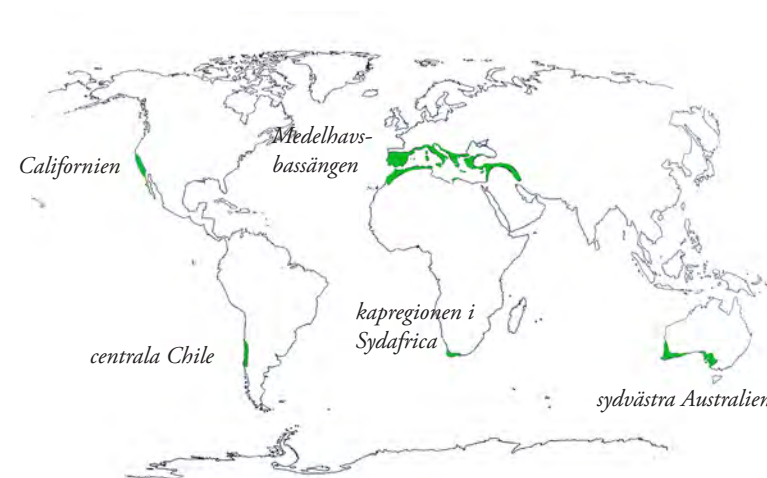

Fig. 12 Medelhavsklimatets fem platser på jordklotet

BESÖK VID VINTERSVALA RUM

Besöken har varit många i de vintersvala inglasade miljöerna. Besöken har berättat om begränsningarna och kanske svårigheterna i just inglasade miljöer men också vilka växter som faktiskt har chans att överleva och frodas.

Även om många medelhavsväxter skulle klara ett inomhusklimat i Sverige med lägst 0 grader och högst 30 grader så är bristen på ljus under vinterhalvåret det mest kritiska för dess överlevnad. Det är därför viktigt att se vilka medelhavsväxter som klarar inomhusklimatet bäst (Lorenzon & Svensson 2019).

Bubblan i Malmö

I Bubblan i Malmö, av Monika Gora, finner vi tex *Nandine domestica* 'Firepower', *Choisia* 'Aztec Pearl' (Fig 13a), *Choisia ternata* (Fig. 13b), *Washingtonia* sp, *Chamaerops humilis* och *Cycas revoluta* (14). *Cycas revoluta* behöver mycket lite omsorg, trivs utmärkt i kruka. De hör till en av de mest populära växterna på kyrkogårdar i södra Europa.

Fig. 13a Bubblan, Malmö, *Choisia* 'Aztec Pearl' (besök 23.01.2019)

Fig. 13b SLU Alnarp, medelhavsväxthuset *Choisia ternata*

Københavns Palmehus og Botanisk Have

I Københavns botaniska trädgård återfinns bl.a. *Asparagus* sp, *Bouganvillea glabra* 'Sanderiana', *Euphorbia* spp, *Roldana petasitis*, *Ceratonia siliqua*, *Jacaranda mimosifolia*, en marktäckande *Cyperus albostriatus*, *Pistacia lentiscus*,

Fig. 16 Botaniska haven i Köpenhamn, *Agave attenuata* (besök 24.01.2019)

Fig. 15 Botaniska haven i Köpenhamn, *Crassula ovata*, Paradisträd (besök 24.01.2019)

Fig. 17 Botaniska haven i Köpenhamn, *Pistacia lentiscus* (besök 24.01.2019)

Fig. 14 *Cycas revoluta* på Son Sang begravningsplats i Söller, Mallorca

Pelargonium spp och ett stort antal succulenter och kaktusar i egen avdelning som *Crassula ovata* (Fig. 15), *Viscum crassulae*, *Aloe arborechens* och *Agave attenuata* (Fig. 16). *Pistacia lentiscus* (Fig. 17) passar perfekt till "Paradisets hemvist" för sin aromatiska doft och tålighet samt är den möjlig att formklippa. *Crassula ovata* är en torktålig karaktär och blommar fint på vintern.

Ny Carlsberg Glyptotek

Glyptoteket i Köpenhamn (Fig. 18) bjöd på bl.a. papyrus och vackert slitet, mosaiklagt golv (Fig. 19). Papyrus är en växt med stark karaktär för vattendrag.

Fig. 18 Glyptoteket i Köpenhamn, papyrus, en stark karaktär vid vatten (besök 24.01.2019)

Fig. 19 Glyptoteket i Köpenhamn, vackert slitet kaklat golv möter betongkant (besök 24.01.2019)

RHS Garden Wisley i England

Wisley Garden visade möjliga kontrastverkande växter som med sitt aparta utseende skulle kunna bli ett bra formkomplement då deras naturliga växtsätt är rundade formationer så som *Aeonium arboretum*,

Fig. 20 Wisley Garden i England, formstark *Dasyliirium longissimum* (besök 12.08.2019)

Fig. 21 Wisley Garden i England, *Agave parryi* (besök 12.08.2019)

Dasylirium longissimum (Fig. 20), *Agave attenuata* och *Agave parryi*. (Fig. 21). Taggarna talar dock emot vissa av dem.

Göteborgs botaniska trädgård

I Göteborgs botaniska trädgård finns bland annat ett fint exemplar av *Acacia longifolia* (Fig. 23) som precis höll på att slå ut i början av februari. *Verbascum dumulosum* (Fig. 25) som slår ut i gul blom. *Lithodora zahnii* (Fig. 27) en vintergrön låg buske för torra klipp-trädgårdar. *Echium candicans* (Fig. 22) är en buske till litet träd, rosettblad och höga rakt uppställda blå blommor på våren. *Hypericum balearicum* (Fig. 24) med en stark aromatisk doft. *Narcissus bulbicodium* 'White Petticoat' (Fig. 26) för våren.

Fig. 24 Botaniska trädgården i Göteborg, *Hypericum balearicum* med aromatiska blad (besök 01.02.2020)

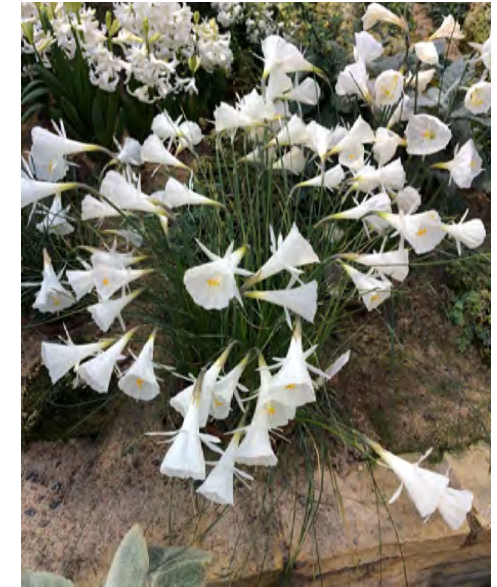

Fig. 26 Botaniska trädgården i Göteborg, *Narcissus bulbicodium* 'White Petticoat' (besök 01.02.2020)

Fig. 22 Botaniska trädgården i Göteborg, *Echium candicans* för dess naturligt välvda form, vackra bladrosetter och underbart blå stora blommor (besök 01.02.2020)

Fig. 23 Botaniska trädgården i Göteborg, *Acacia longifolia* för dess skirhet, doft och färg (besök 01.02.2020)

Fig. 25 Botaniska trädgården i Göteborg, *Verbascum dumulosum*, låg rundad perenn, blommor i knallgul (besök 01.02.2020)

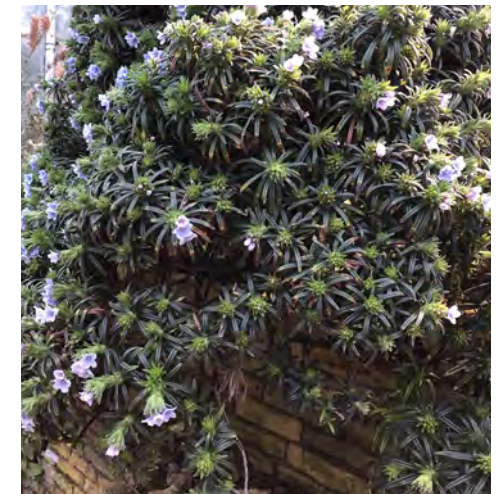

Fig. 27 Botaniska trädgården i Göteborg, *Lithodora zahnii* (besök 01.02.2020)

INSPIRATION FRÅN VÄSTRA MEDELHAVET

Vinter vid Medelhavet, kalla nätter, friska soliga dagar. Höstregnen har fått dormanter och andra växter att vakna till liv efter en het och torr sommar. Mimosan (Fig. 28) och mandelträden blommar (Fig. 29). Den röda jorden är för närvarande täckt av en böljande citrongul Oxalis (Fig. 30). Apelsiner och citroner dignar i träden.

När man studerar växternas plats i naturen så ökar förståelsen för vilken plats de är bäst anpassade till. I naturen ser man även vilka andra växter som klarar liknande förhållanden. Större förståelse för växtens naturliga växtplats kan även ge oss inspiration till att använda växten på ett nytt sätt (Wahlsteen 2014).

Fig. 28 *Acacia dealbata*

Fig. 29 Mandelträd i blom,
Prunus dulcis

Fig. 30 Citrongul *Oxalis* sp täcker
jorden

En vanlig syn i medelhavets kustlinje är ett landskap bestående av böljande kullar av busksnår. Busksnåren består ofta av *Cistus*, *Rosmarinus*, *Lavandula*, *Oleander* och vintergröna ekar. Lökar som *Crocus*, *Anemone* och ettåriga *Convolvulus minor* kommer också härifrån (Phillips & Rix 1989).

Botanicactus i Ses Salines

Ett studiebesök på Botanicactus i Ses Salines på Mallorca visar en avdelning för inhemsk vegetation där både citron och mandelträd lever en tynade tillvaro, ingen ovanlig syn när det handlar om botaniska trädgårdar. Det kan alltså inte vara brist på sol utan det har förmodligen med för mycket vatten och fel ståndort att göra. På Botanicactus fanns däremot fina exemplar av hårt formklippta *Teucrium fruticans* (Fig. 31), *Pistacia lentiscus*, *Eleagnus* sp, *Choisia ternata*, *Lagunaria petersonia*, *Pittosporum tobira* och *Ligustrum involutum*. *Acacia longifolia* står i full blom per den 10 febr. 2020 (Fig. 32).

Fig. 31 Hårt formklippt *Teucrium fruticans*.
Grågröna blad, blommar i ljus lila

Fig. 33 *Hypericum balearicum*

Fig. 32 *Acacia longifolia* i full blom på
Botanicactus i Ses Salines Mallorca (besök
09.02.2020)

Cúber, Mallorca

Hypericum balearicum (även i Göteborgs botaniska trädgård) hittades på exkursion vid Cubér nära Puig Mayor på Mallorca, på den kargaste platsen ca 750 m.ö.h. (Fig. 33). Den har små ondulerade blad som frigör en stark aromatisk doft vid beröring.

Intressant var också att se boskapens, i detta fall fårens, sätt att beta vegetationen. Alla träd i dess väg är uppstammade till samma höjd, och den lägre vegetationen får en naturligt rundad form (Gildemeister 1995) (Fig. 34). Gildemeister (1995) hävdar att såväl i naturen som i en trädgård är denna form fundamental. Ordentligt klippt bollform håller fukt och behagar dessutom ögat.

Jardines de Marivent i Palma de Mallorca

I den spanska kungafamiljens sommarresidens är delar av trädgården öppen för allmänheten. Slottsträdgården Jardines de Marivent (Fig. 35) visar på många klippta bollformationer. Exempelvis *Pistacia lentiscus*, *Pittosporum tobira*, *Teucrium fruticans*, *Rhamnus alaternus*, *Myrsine africana*, *Myrtus communis*, *Laurus nobilis*, *Luma apiculata*, *Hypericum balearicum*, och *Viburnum tinus*.

Museo Sa Bassa Blanca i Alcudia

Ett privat museum, Sa Bassa Blanca (Fig. 36), besitter en stor konstsamling och en inspirerande skulpturpark. Även här återfinns många klippta bollformationer. Exempelvis *Teucrium fruticans*, *Pistacia lentiscus*, *Pittosporum tobira*, *Myrsine africana*, *Myrtus communis* och *Laurus nobilis*.

Jardi Botanic de Sóller

Ett annat studiebesök värt att nämna är Botaniska trädgården i Sóller, Mallorca. Mycket inspiration med tyngdpunkt på växtsätt och doft fanns att hitta här. *Santolina corsica*, ännu inte i gul blom men med starkt aromatiska blad. *Scabiosa cretica*s böljande kuddformade låga växtsätt, likaså *Thymus inodorus*, *Euphorbia* spp, *Coronilla valentina*, *Diantus rupicola* och *Stachys cretica*. Uppstammad *Viburnum tinus*, *Crateagus monogyna*, *Myrtus communis* och *Laurus nobilis*.

Fig. 34 Naturligt uppstammade träd av betesdjur vid Cúber på Mallorca ca 750 m.ö.h. (besök 12.02.2020)

Fig. 35 Jardines de Marivent, slottsträdgården i Palma de Mallorca (besök 19.02.2020)

Fig. 36 Sa Bassa Blanca med de klippta och uppstammade träden (besök 21.02.2020)

FORMSPRÅKETS HEMVIST – formade landskap

Tuktad grönska

Den vintergröna vegetationen är en viktig del av det gröna kulturarvet på svenska begravningsplatser. Det ger liv och färg åt en annars ofta kal och färgfattig miljö. Tuktade vintergröna formationer ses ofta på begravningsplatser (Fig. 38). Ett inte helt naturligt formspråk men väl så mjukt och inbjudande. Upprepningar av tuktad grönska såsom på Östra kyrkogården i Malmö (Fig. 39.) och även Krematoriet i Helsingborg ger en stark struktur och stringens åt platsen. Ståtliga karaktärer som står gröna sommar som vinter (Fig. 37.)

Fig. 37 Riseberga kyrkogård i Klippans pastorat (besök april 2020)

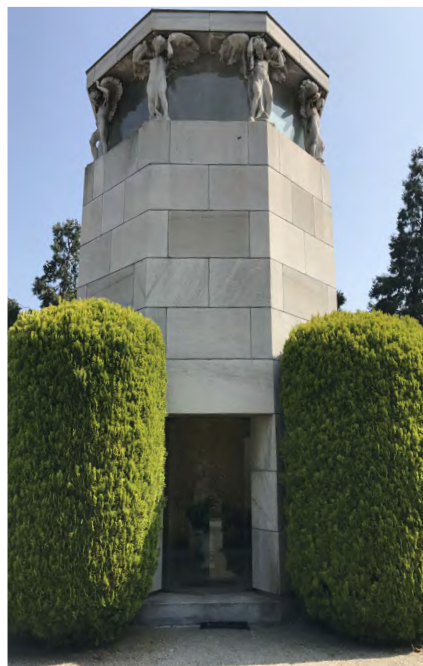

Fig. 38 Cimitero monumentale di Milano (besök april 2017)

Fig. 39 Östra kyrkogården i Malmö (besök jan 2018)

Fig. 40 Ulla Molins trädgård i Höganäs (besök maj 2019)

Inspirerande grönska

Radioprogrammet STIL från 14 okt 2011 beskrev delar av modevärldens ikoners dedikation för trädgården, bl.a. skildras La Louve i Frankrike, kreerad av Nichole de Vésian. Det visade sig vara en trädgård som ligger nära tankarna gällande detta arbete. En strävan efter att använda växter som har en naturligt rundad form i kombination med hårt klippt växtlighet från omkringliggande natur. En tuktad variant av det som finns på plats. Något som inspirerade mycket var hur hon för att framhäva de aromatiska växterna lät dem växa så pass tätt att när man passerade och per automatik rörde vid dem, frigjordes de aromatiska dofterna. En enkel men raffinerad idé.

Inbjudande grönska

Ulla Molins trädgård i Höganäs (Fig. 40) är ett exempel på omhuldande,

tät och böljande grönska. Liten yta men med klar struktur, klippta former, skugga och sol. Som en skulpturpark men med levande skulpturer i konstant rörelse beroende på årstid och klockslag.

Att annat inspirerande landskap är på Kreta i Grekland. Kretas karga och dramatiska sydkust böljar fram, låg vegetation, fri sikt. Bollformationer i olika nyanser av grönt, grått och guldbrunt. Stark doft av vildtimjan. Så inbjudande men ack så taggigt. (Fig. 41,42)

West Green House Garden i England, en del av trädgården bar hårt klippta formationer. Mycket klippta rutnät men även bollar som vid caféet (Fig. 43). Nästan svävande gröna bollar i samklang med kontrasterande röda caféstolar.

Fig. 41 Taggiga men inbjudande bollformationer i bergen ovan Loutro på Kretas sydkust. Bollformationer som håller fukt och samtidigt behagar ögat (Gildemeister 1995) (besök juni 2019)

Fig. 42 Olika nyanser av bollformationer i bergen ovan Loutro på Kretas sydkust (besök juni 2019)

Fig. 43 Klippta bollformationer i West Green House Garden i England (besök 08.08.2019)

FÖRSLAG PÅ KARAKTÄRSVÄXTER ATT ANVÄNDA I ”PARADISETS HEMVIST”

Följande lista på växter är ett urval baserat på litteraturstudier om Paradiset och medelhavsvegetation, studiebesök på flertalet vintersvala miljöer, botaniska trädgårdar och exkursioner vid Medelhavet. Uppdelningen är i stort: doft, färg, form och alla med minimal vattenkonsumtion i åtanke.

Aromatisk grönska - doft

- * *Acacia longifolia* - för dess skirhet, doft och färg
- * *Choisya 'Aztek Pearl'* - blomdoft
- * *Choisya ternata* - blomdoft
- * *Eriosephalus africanus* - wild rosemary
- * *Hypericum balearicum* - starkt aromatisk buske
- * *Laurus nobilis* - aromatiska blad och blommor i gult i februari (Fig. 45)
- * *Lavandula stoechas*
- * *Pistacia lentiscus* - aromatiska blad
- * *Rosmarinus officinalis 'Prostratus'* - kryprosmarin (Fig. 44)
- * *Salvia officinalis* - kryddsalvia
- * *Santolina chamaecyparissus* - bollväxande
- * *Santolina corsica* - kraftig stark doft, bollväxande
- * *Thymus inodorus* - timjandoft

Paradisisk frukt

- * *Arbutus unedo* - smultronträd, blommor med vita blommor och får röda smultron under vinter (Fig. 52)
- * *Citrus lemoni* - i kruka
- * *Luma apiculata*, blommor i vitt och får blå bär (Fig. 51)
Tål kraftig beskärning
- * *Punica granatum* - vacker varmröd blomning, karaktärsfull paradisisk frukt

När paradiset blommar

- * *Bupleurum fruticosum* - limegrön/gul korgblommig
- * *Caenothus 'Burkwoodii'* - säckblomma, vintergrön, blom sensommar - höst
- * *Coronilla valentina* - gul kronill - bildar solsken (Fig. 46)
- * *Echium acanthocarpum*, *E. candicans* - för dess naturligt välvda form, vackra bladrosetter och blå stora blommor
- * *Garrya eliptica 'James Roof'* - långa paradisiska hängen jan-febr.

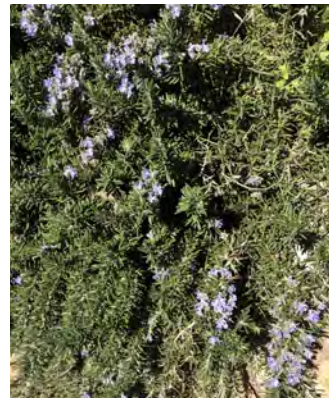

Fig. 44 *Rosmarinus officinalis 'Prostratus'*

Fig. 46 *Coronilla valentina*

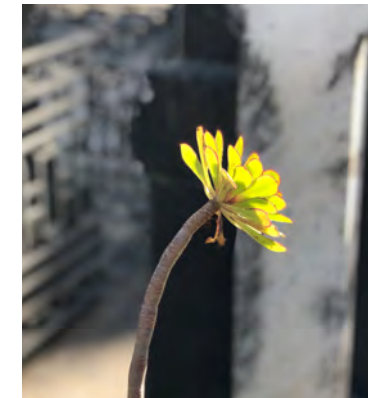

Fig. 48 *Aeonium arboreum*

Fig. 45 *Laurus nobilis*

Fig. 47 *Myoporum tenuifolium*

Fig. 49 *Melia azedarach*

- * *Hippocrepis grossii* - gula blommor, mkt grönska, bildar bollformationer
- * *Phlomis fruticosa* - jerusalem sage, evergreen
- * *Polygala myrtifolia* - buske till litet träd, cerisrosa blommor
- * *Scabiosa cretica* - bildar bollformationer med ljuslila blommor
- * *Stachys cretica* - ljuslila blommor

Den frodiga grönskan i paradiset

- * *Aeonium arboreum* (Fig 48)
- * *Agave attenuata*
- * *Buxus balearica*
- * *Cyperus alternifolius* - för vattenkällan
- * *Euphorbia characias* - röd topp
- * *Euphorbia marginaliana* - markskikt, mellanskikt
- * *Euphorbia dendroides* - hög buske, mindre träd, bollform
- * *Melia azedarach* - paternosterträd, blå blom, vacker vinterskrud (Fig. 49)
- * *Myoporum tenuifolium* - buske, fina avlånga glansiga blad (Fig. 47)
- * *Myrsine africana* - buxbomliknande
- * *Myrtus communis*
- * *Pittosporum tobira*
- * *Portulacaria afra*
- * *Rhamnus alaternus* - getapel, brakvedsväxt
- * *Santolina corsica* (Fig. 50)
- * *Senecio serpens* - gråblå täckande matta
- * *Teucrium fruticans* - gråbladig med ljust lilablåblommor
- * *Teucrium dunense* - marktäckare
- * *Vinca difformis* - marktäckare
- * *Viburnum tinus*
- * *Westringia fruticosa* - gråbladig med lilablå blom

Geofyter under året

- * *Agapanthus* - gröna blad hela året, blå blom hela sommaren
- * *Amaryllis belladonna*
- * *Eremurus robustus* - blommor jun-aug

- * *Narcissus tazetta*
- * *Narcissus bulbicodium* 'White Petticoat'
- * *Sternbergia lutea angustifolia*
- * *Urginea maritima* - blommor sept-okt

Utmärkt vegetation för formklipping i "Paradisets hemvist"

- * *Buxus balearica*
- * *Hypericum balearicum*
- * *Laurus nobilis*
- * *Lavandula stoechas*
- * *Luma apiculata*
- * *Myoporum tenuifolium*
- * *Myrsine africana*
- * *Myrtus communis*
- * *Pistacia lentiscus*
- * *Pittosporum tobira*
- * *Rhamnus alaternus*
- * *Rosmarinus officinalis*
- * *Teucrium fruticans*
- * *Viburnum tinus*
- * *Westringia fruticosa*

Fig. 50 *Santolina corsica*

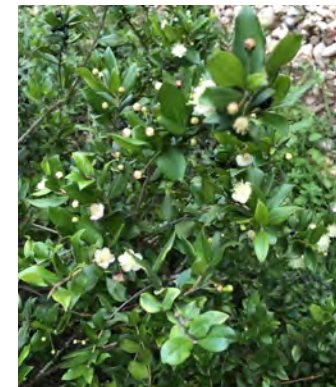

Fig. 51 *Luma apiculata*

Fig. 52 *Arbutus unedo*

SAMMANFATTNING AV GESTALTNINGENS KARAKTÄR, FORMSPRÅK OCH INNEHÅLL

Efter att ha vandrat i paradiset olika texter och trosuppfattningar, sökt gemensamma nämnare, funnit arkitektoniska former och letat passande vegetation, har följande aspekter, element och ledord utkristalliserats för gestaltningen av "Paradisets hemvist":

- **Övergripande ledord i konceptet** – värdighet, evighet, tröst, ro, eftertanke, frihet, kontemplation och rekreation
- **Himmelskt paradiset** – himlen är en trädgård, skapa ett landskap som minner om hur det är ovan molnen där himlen alltid är blå (Fig. 53)
- **Planuppdelning** – korsgång som ger fyra trädgårdsrum/planteringsbäddar, med centralt placerad vattenkälla, medeltida klosterträdgård i modern tappning
- **Kolumbarium** – väggar/murar med urnnischer, murar som skyddar, som gamla tiders gravskick – i kyrkorummet
- **Skugga, doft och vatten** – skugga i form av växtlighet och i viss mån kolumbariumväggarna, aromatiska växter och doftande blommor, porlande vatten från fontäner och bevattningskanaler
- **Växtlighet** – evig vår, formstark, rik vintergrön grönska, doftande, färgstarka blommor, fruktbarhet och liv, mognande frukt och blom på samma gång, citrusräd, lager, myrten, jasmin och lagerolvon, granatäpple, fikon, oliver, trädgård med något för alla sinnen, tydlig årstidsvariation, blommor och frukter i rik grönska, lågt vattenbehov
- **Rum** – plats för de döda och de levande, rum för rekreation
- **Kraft** – den helande naturen, läkande effekt, för att få ro, hämta kraft krävs struktur
- **Material** – möten mellan material, möten mellan inne och ute, marmor, mässing, guldmosaik, klinker, glas, terrazzo, betong och trä

Konceptet "Paradisets hemvist"

Konceptet "Paradisets hemvist – ovan molnen är himlen alltid blå" bygger på ovan aspekter och ledord.

Glashuset skyddar för kyla, väder och vind men ger ljus och den eftersträvade frihetenkänslan. Att träda in genom glasdörrarna till "Paradisets hemvist" ska ge en direkt känsla av värdighet, frid och ro. Mötet är avskalat och ljust, marmorklädda nischer möter terrazzoklätt golv. Ton i ton. Kolumbarierna bildar de skyddande och omhuldande murarna och öppnas upp i de fyra vädersträcken där likaså vattnet rinner fram. Följ vattenkanalen och i portalen som bildas av kolumbarierna öppnas en annan värld upp. Stegen blir försiktigare då golvet ändrar karaktär. Det blå irregulära mönster på klinkersen "Ovan molnen är himlen alltid blå" tar över från terrazzons gråa lugn.

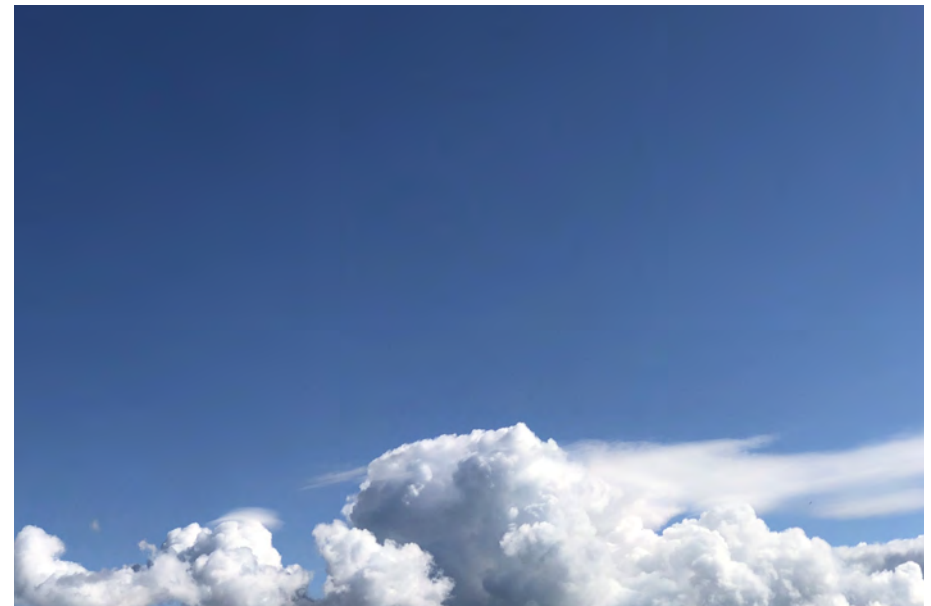

Fig. 53 Ovan molnen är himlen alltid blå.

Korsgången delar upp innerrummet i fyra planteringsbäddar som är fyllda med spirande grönska och blom. Träd och buskar bildar böljande molnformationer. Hög och låg grönska. I centrum en guldmosaikklädd vattenkälla. Under vintertid är kontrasterna som störts på ute och inne. En känsla av eufori finner sig av att vistas i "Paradisets hemvist" samt vetskapen om att även Dina nära och kära vilar här för evigt. Tänd ett ljus för dem, som får brinna i det blå skymningsljuset (Fig. 57).

Ovan molnen är himlen alltid blå

Himlen – en blå oändlighet och den absoluta friheten. Vid försök att faktiskt se det oändliga blå kan vår blick inte fokusera. Men färgen finns, djupt himmelsblå. Från ovan känns molntäcket så lockande att vältra sig i, om det ändå vore möjligt.

Nu får vegetationen representera molnens alla mjuka formationer. De vita, grå och blå schatteringarna i moln blir till olika gröna nyanser av växtlighet. Naturligt rundat växtsätt eller klippta i bollformationer fyller de fyra planteringsbäddarna.

Illustrationsteknik

För illustrationernas maner används prickteknik, så kallad pointillism. Det är i denna gestaltning viktigt att uppfatta volymerna och samtidigt ge en abstrakt bild av en tänkt växtlighet.

Planlösning - rumsmoduler

Grundplanen innehåller alltid mur/korsgång/trädgårdsrum(planteringsbäddar)/vattenkälla/vattenkanaler i fyra väderstreck. Beroende på tillgång till yta kan planen anpassas (Fig. 54) i storlek och form. De skyddande murarna är själva kolumbarierna. Nischerna nås från ett eller två håll beroende på vilken rumsmodul som är aktuell. Korsgången med vattenkanaler i de fyra väderstrecken delar upp planteringsbädden i fyra trädgårdsrum. Vattenkällan placeras centralt. Möjlighet finns även att använda dessa rum som moduler och med flera rumsmoduler bygga "Paradisets hemvist" till önskad storlek (Fig. 55).

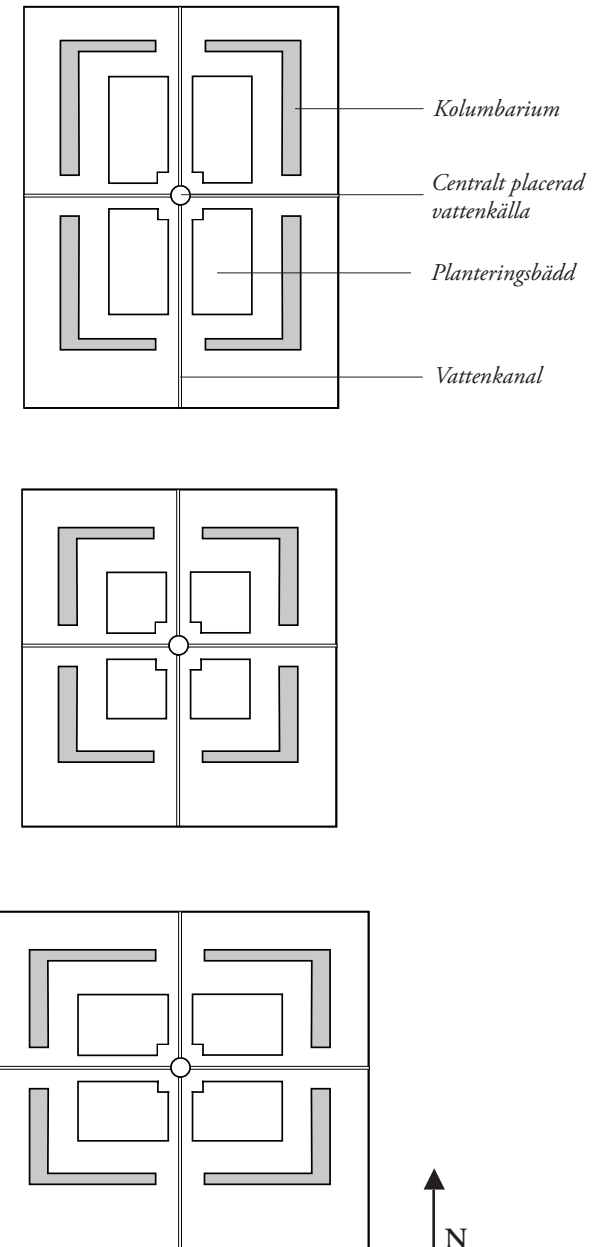

Fig. 54 Olika förslag på rumsmoduler

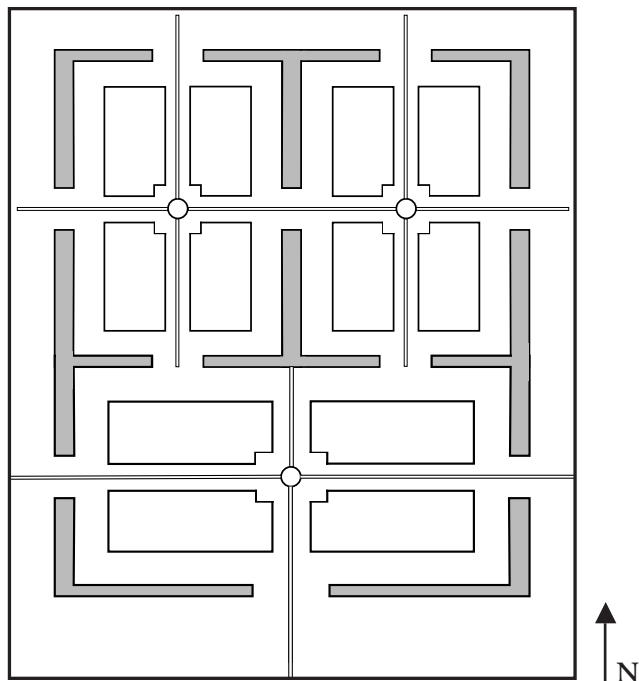

Fig. 55 Planlösning för sammansatta rumsmoduler

Fig. 57 IMG_3344 av piketheguy (CC BY 2.0)
Mässingsljusstaken är alltid placerad i norr för att införa varmt fladdrande ljus i det kalla blå norrljuset.

Ett hus av glas

Ett glashus behöver inte se ut som ett växthus. Ett bra exempel är Langen Foundation i Tyskland ritat av den japanska arkitekten Tadao Ando (Fig. 56). Ett museum i glashus. Ljuskyddande fönsterlösa väggar som konsten kräver utan att ge ett tungt bunkerlikt uttryck. Glashuset ger ljus där det behövs och samtidigt lätthet åt hela konstruktionen. Dekorativ och spektakulär kvällsbelysning.

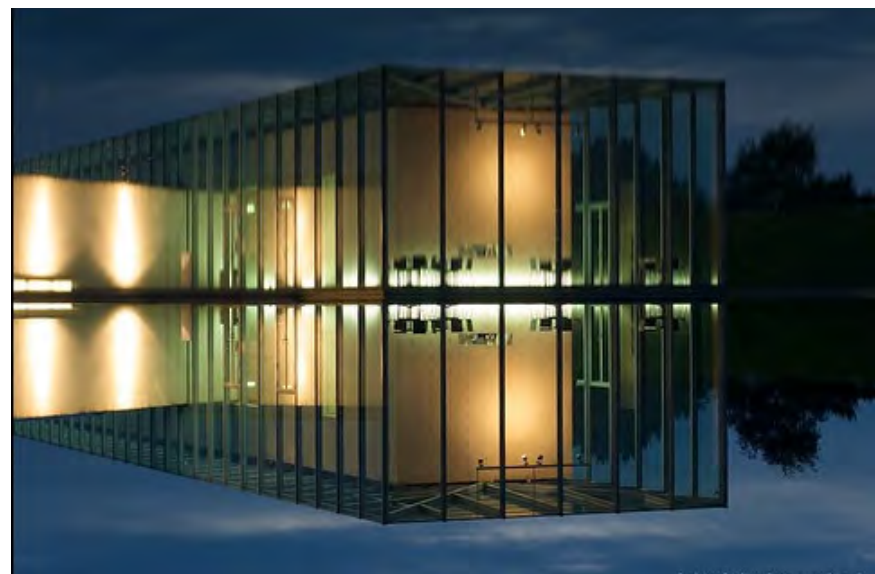

Fig. 56 Langen Foundation av Robin Feder (CC BY-NC-ND 2.0). Langen foundation i Tyskland ritat av den japanska arkitekten Tadao Ando

Viloplatser

Bänkar av trä förankrade i den upphöjda planteringsbädden av betong. Upphöjda till sittnivå, ca 40 cm. Placerade så att man alltid har grönska i ryggen och blicken mot kolumbariumnischerna. Växtligheten kommer nära, så pass nära att man vid beröring frigör aromatiska dofter.

Fig. 58 Det solitära olivträdet, av Margalida Coll Coll

Det solitära olivträdet

Olivträdet står symbol för skönhet, rikedom, fruktbarhet och odödlighet medan olivbladet symboliserar livets förnyelse. FN använder exempelvis olivkvistar både i emblem och flagga för att symbolisera fred och försoning (dn.se). Olivträdet *Olea europaea* är viktigt att ha med i gestaltningen för sitt symbolvärde. Studiebesöken visar dock att olivträd kan vara svåra att odla i glashus. Här får det i stället liv i form av muralmålningar. Varje försommar får de solitära olivträden full uppmärksamhet då citronträden flyttas utomhus. För baksida av kolumbarievägg (Fig. 58, Detaljritning 2).
Konstnär: Margalida Coll Coll.

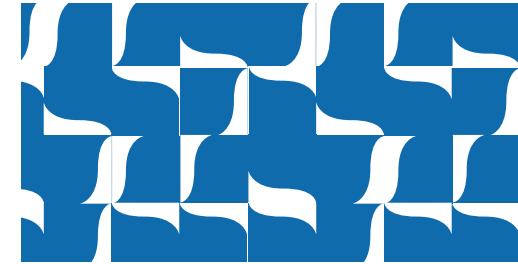

Fig. 60 Ovan molnen är himlen alltid blå, klinkermönster av Maria Appelros Aronsen

Fig. 61 Terrazzoklätt golv

Fig. 59 Grammar of Ornaments av Owen Jones (CC PDM 1.0). Typiska mönster på kakelplattor

Azulejos och terrazzo – för sinne och fot

Azulejos betyder ”kakelplattor” på portugisiska och ordstammen zuleij kommer från arabiskan och betyder bränd sten. Morerna tog med sig tekniken på 800-talet till Europa och Iberiska halvön. Eftersom islamiska religioner förbjöd figurativa bilder utvecklades dekorativa abstrakta mönster som klädde paviljonger och bassänger (Fig. 59). Kakelklädda ytor hade många fördelar, de var svala i heta klimat, bleknade inte av solens starka strålar och kunde tvättas hur många gånger som helst (Duner & Duner 2001). Klinkermönster ”Ovan molnen är himlen alltid blå” för golvytor i glashuset. Läggs i oregelbundet mönster (Fig. 60).

Ordet terrazzo kommer från italienskan och betyder en plan avsats. Terrazzo tillverkas av cement, marmor och vatten (Fig. 61) Golven är lättstädade och håller i stort sett hur länge som helst. Får fin patina med åren. Terrazzo ses ofta i miljöer med hårt slitage (Wikipedia 2019).

GESTALTNING

Illustrationsplan (Fig. 62)

Kolumbariummurar. På långsidorna nås nischerna från två håll medan kortsidorna endast från den inre rumsbildningen

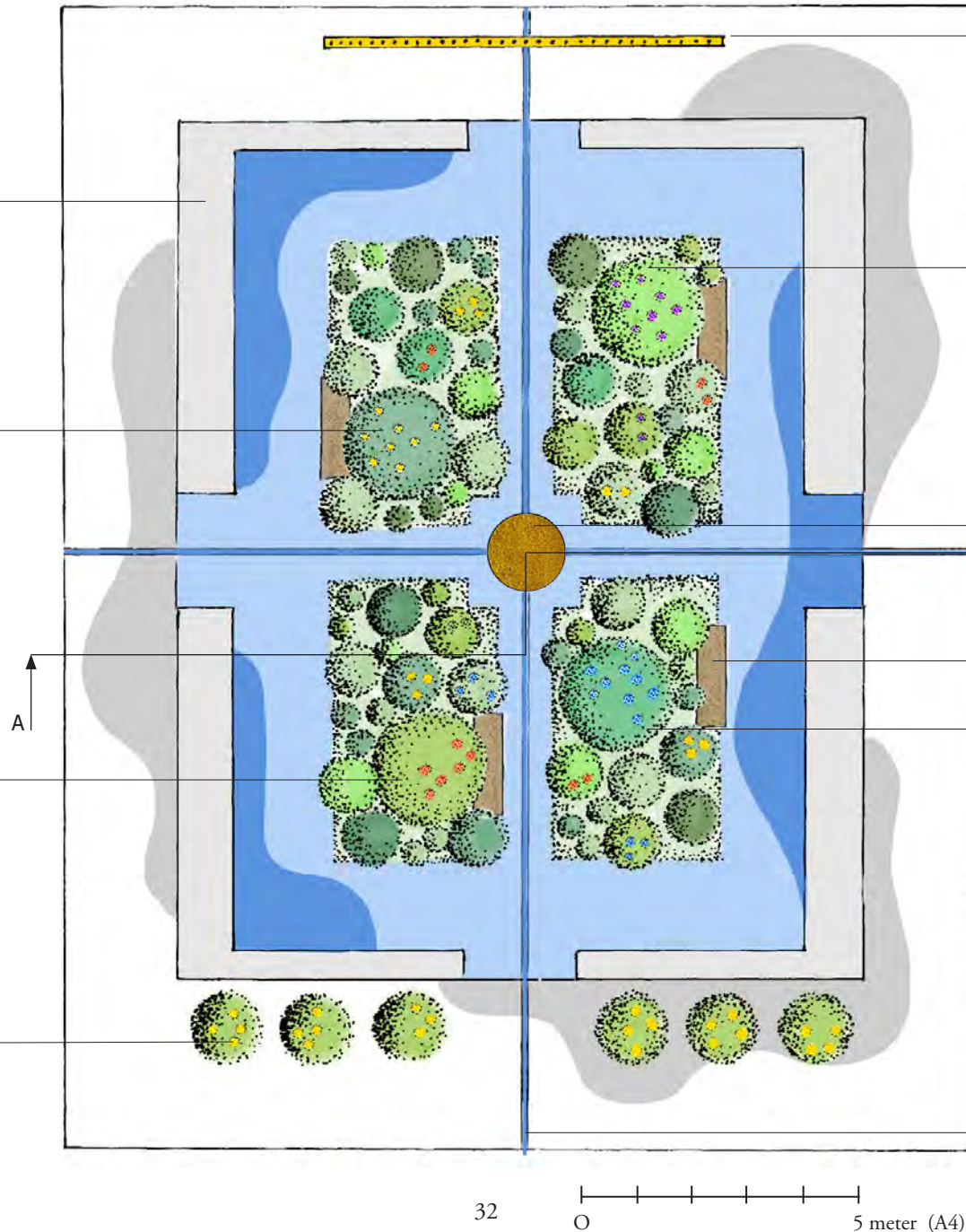
Fig. 63 Hippocrepis grosti

Fig. 64 Polygala myrtifolia

Fig. 65 Citronträd i kruka, vätter alltid mot södersolens strålar. Bor utombus under sommarhalvåret

Ljusbällare i mässing alltid placerad mot det blå norrljuset

Fig. 66 Inspirerande formklipping

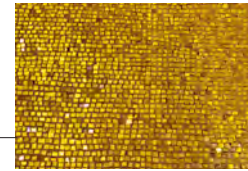

Fig. 67 Guldmosaikbeklädd vattenkälla (Shutterstock u.ä.)

Vilopplats, fasta träbänkar

Fig. 68 Echium candicans

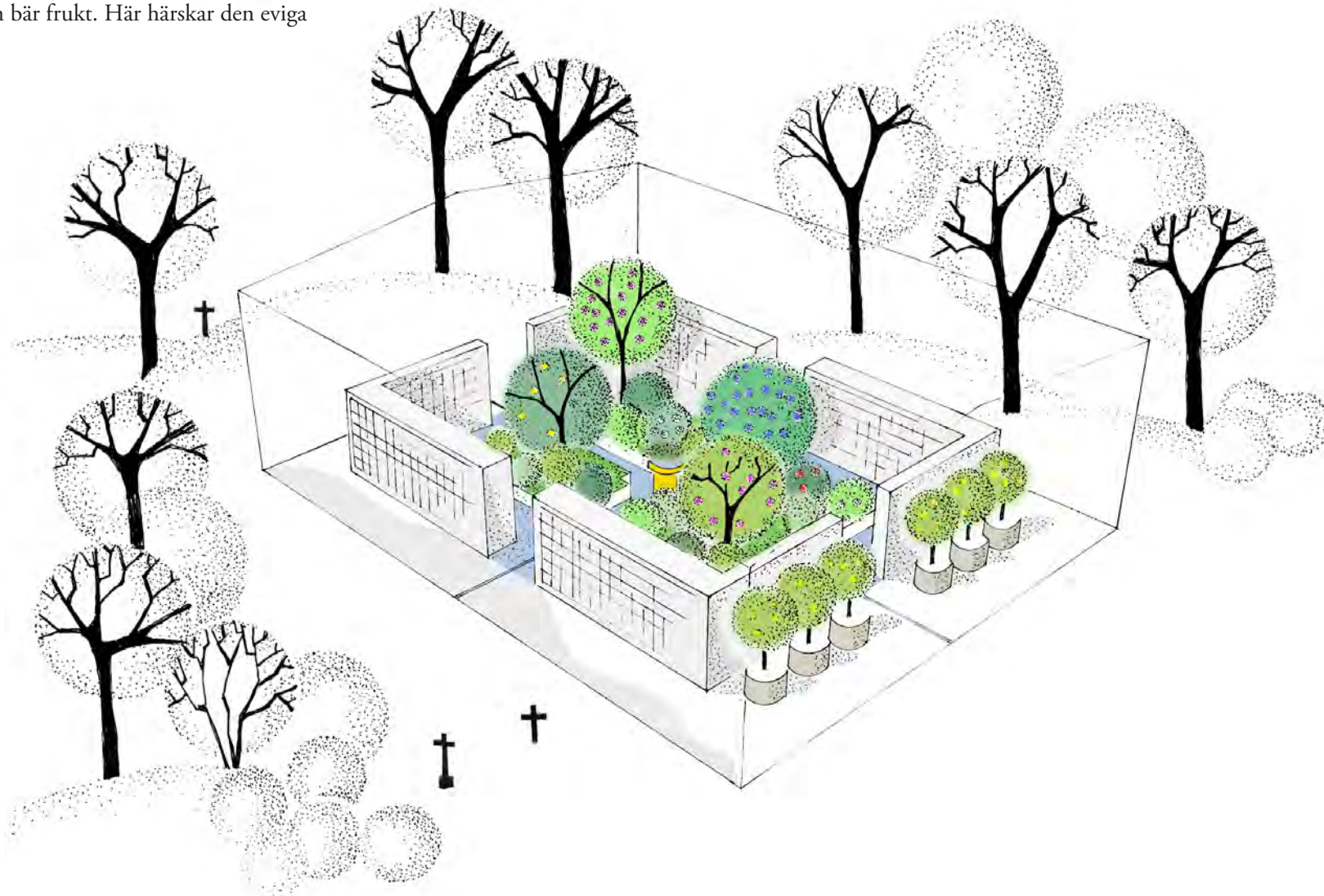
Överbyggnad, glasstruktur/ glashus

Vattenvännor leder vattnet från den gyllen vattenkällan ut i de fyra vädersträcken

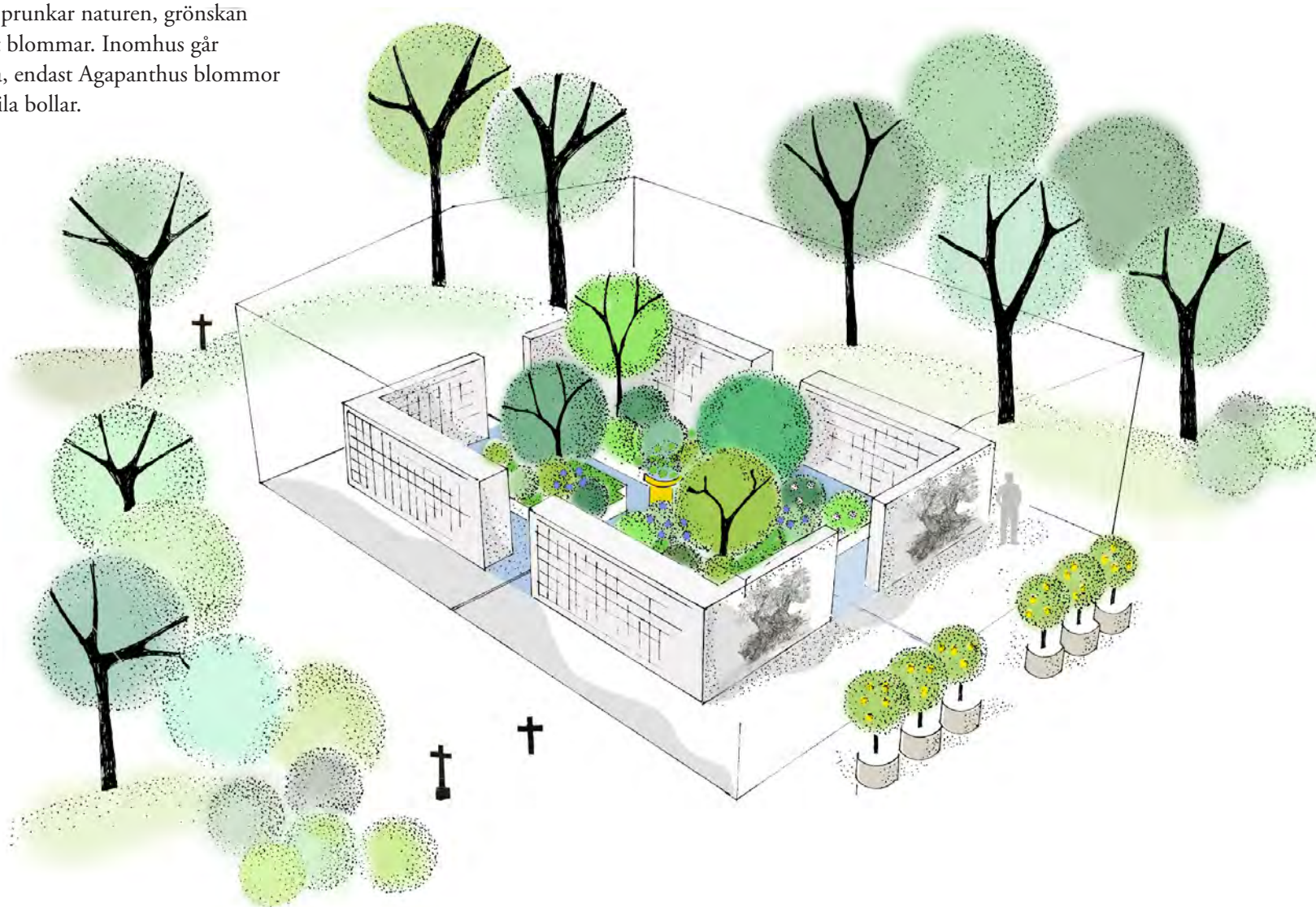
VINTER

(Fig. 69) Ute har Kung Bore naturen i sitt grepp, kal mark och nakna grenverk. I glashuset står allt i blom, citronen bär frukt. Här härskar den eviga våren.

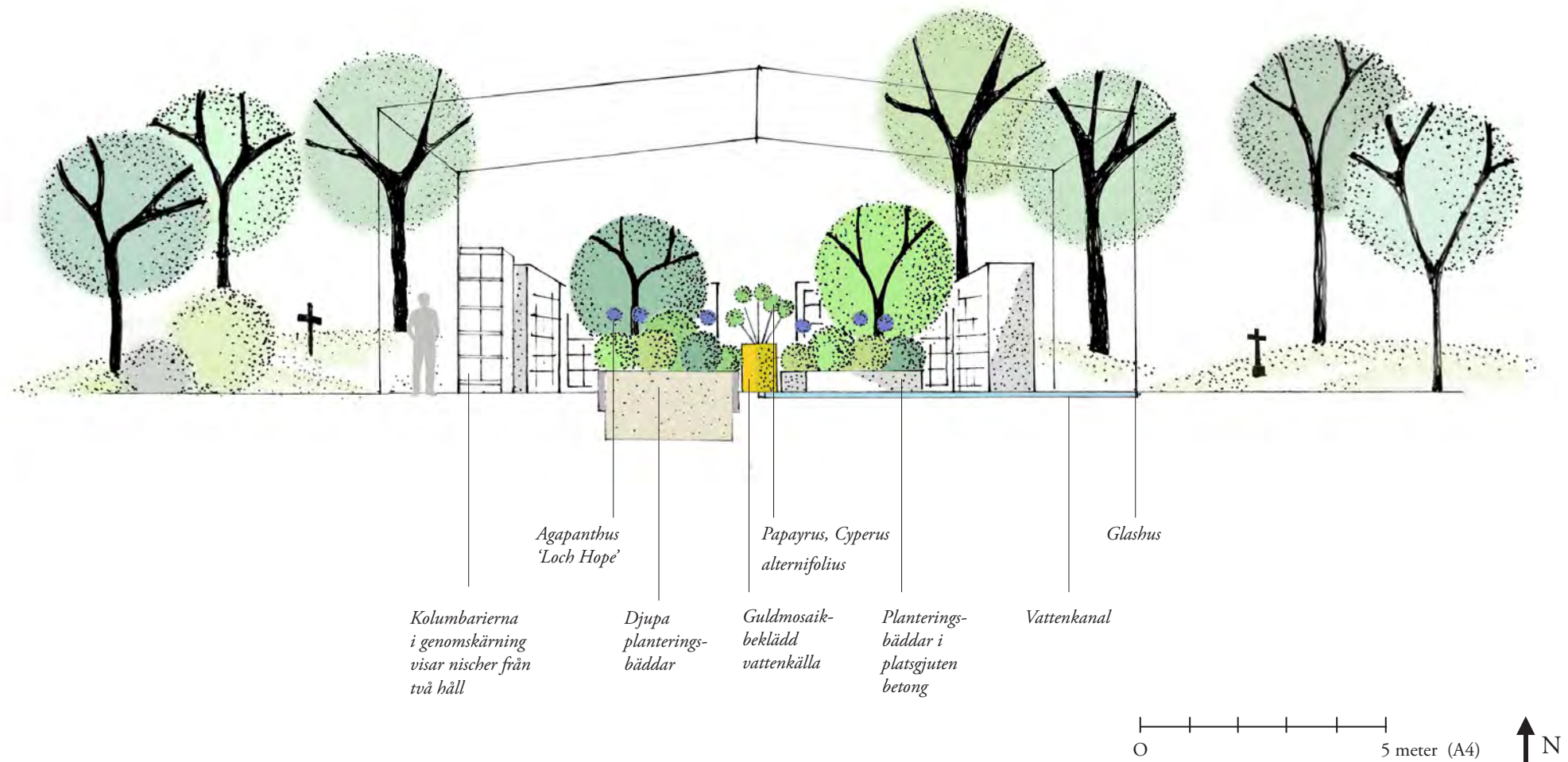
SOMMAR

(Fig. 70) Ute prunkar naturen, grönskan spirar och allt blommar. Inomhus går växterna i vila, endast Agapanthus blommar med sina blålila bollar.

SEKTION A-A

(Fig. 71) Fyra planteringar och en korsgång som leder vatten från den gyllene vattenkällan och ut i alla väderstreck. Planteringsbäddarna är djupa.

DETALJ 1,
kolumbarium/golv/växtbädd
 (Fig. 72)

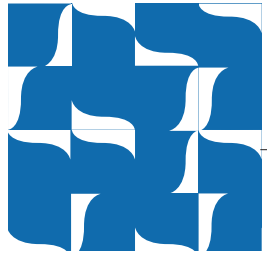

Fig. 73 Klinkers "Ovan molnen är himmlen alltid blå"

Fig. 74 Friväxande *Euphorbia dendroides*

Fig. 75 Hårt bollklippt *Rhamnus alaternus*

Kolumbariumnischern utformas med en vridbar liten vas för blommor

Vattenkanaler leder vattnet från den gyllene vattenkällan ut i de fyra väderstrecken

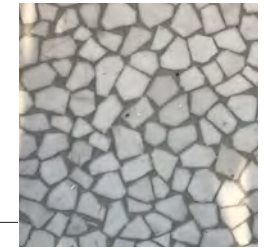
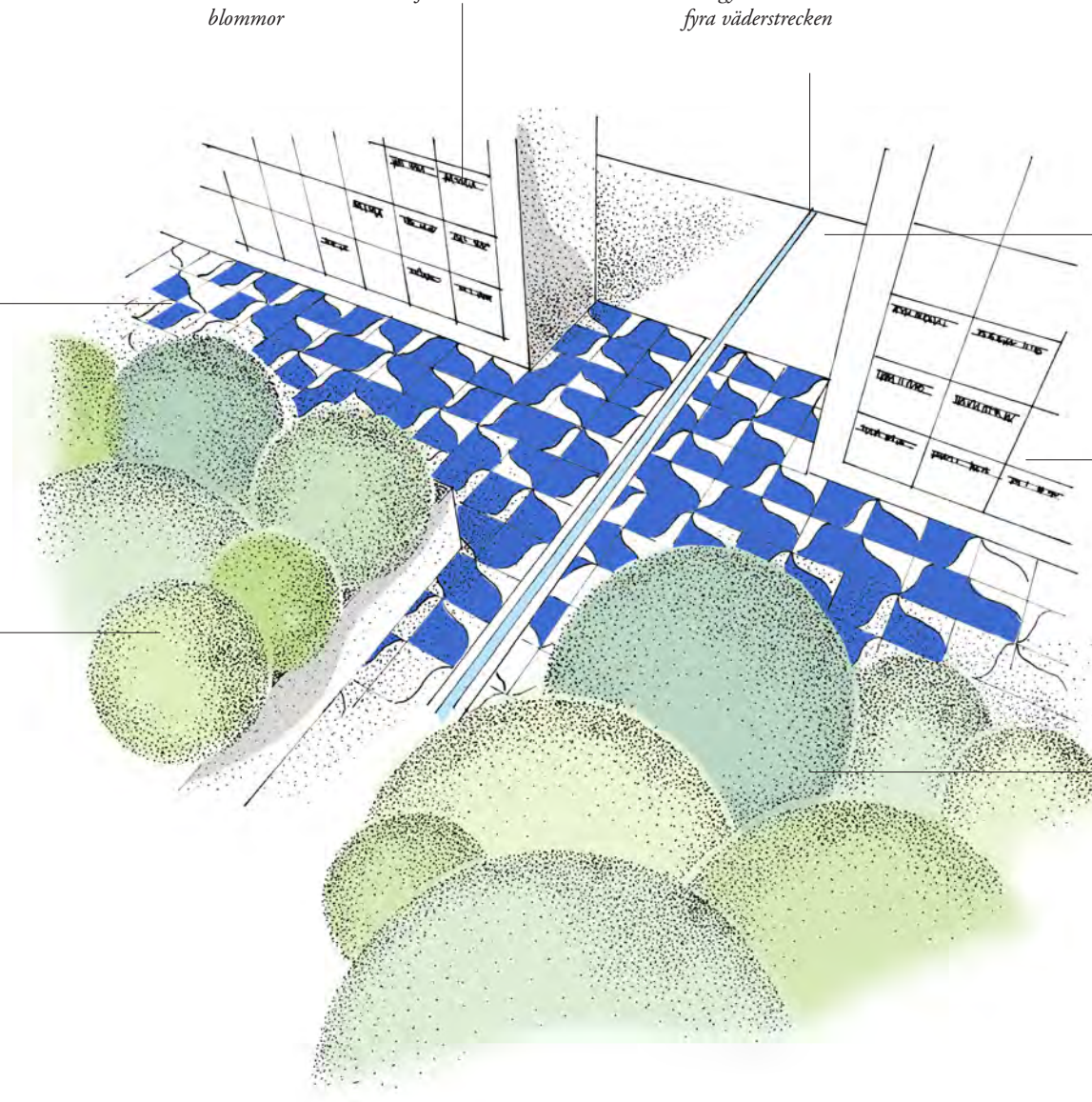

Fig. 76 Terrazzoklätt golv

Fig. 77 Kolumbariumnischerna är klädda i marmor. Två typsnitt att välja mellan. En linjär och en antikva

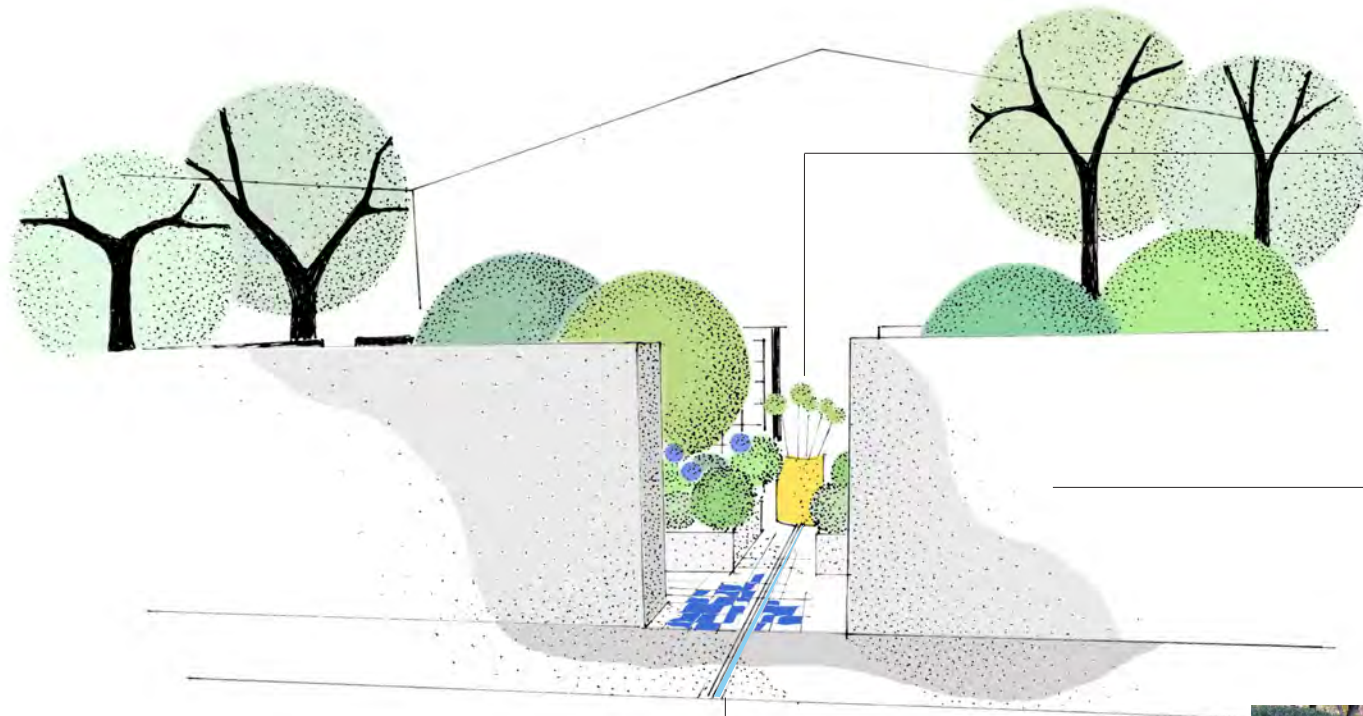
Fig. 78 *Teucreum fruticans*

Fig. 79 *Vinca difformis* som markmarktäckare

DETALJ 2,

(Fig. 80) På sommaren flyttas citronträden ut och de södra kolumbariumväggarna blir synliga. Här placeras illustrationer på *Olea europaea* av konstnären Margalida Coll Coll i form av muralmålningar.

Porlande vatten i alla vädersträck från den gyllene vattenkällan i centrum av rummet

Fig. 81 *Acacia longifolia* blommar i februari

Fig. 82 *Papyrus Cyperus alternifolius*, växer i den gyllene vattenkällan

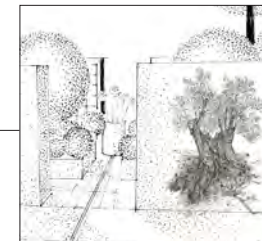

Fig. 83 Muralmålning av *Olea europaea*

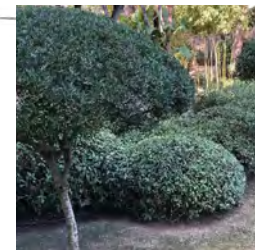

Fig. 84 Uppstammad *Pistacia lentiscus* och bollklippt *Pittosporum tobira*

Fig. 85 *Agapanthus* av James Cooper (CC BY-NC-SA 2.0). *Agapanthus* 'Loch Hope' blommar hela sommaren

DISKUSSION

Här presenteras olika tankar om metod, arbetsprocess och innehåll för detta examensarbete. Även vikten av litteraturstudier och studiebesök berörs.

Designprocessen har varit intressant då den sett annorlunda ut än vad jag är van vid. Idén om kolumbarium/ghashus/medelhavsvegetation har jag inte burit på nämnvärt länge, däremot ett långvarigt intresse för alla slags begravningsplatser. Att initialt i processen använda litteraturstudier för att bekräfta eller bestrida mina egna idéer har varit oerhört lärorikt. Jag upplevde att kvar fanns inte de oändliga antal idéer och förslag som alltid i en föränderlig kreativ process utan det hade utkristalliserats ett resultat. Eftersom jag bekräftat min gestaltning med hjälp av litteraturstudier fanns heller ingen chans till stora förändringar. En tillfredsställande men samtidigt utmanande begränsning.

Litteraturstudien kan tyckas spretig men jag hävdar att alla berörda områden har ett berättigande för mitt koncept. Jag har själv känt behov av kunskap gällande dessa områden för att bilda mig en bred uppfattning om det som berör mitt arbete: begravningsplatser/kolumbarium, ghashus, sorg, rekreation, medelhavsvegetation.

Kanske hade jag behövt fördjupa mig i vissa områden mer, såsom i paradiset. Paradiset visade sig vara så pass omfattande att det var omöjligt med den tid som en kandidatuppsats inkluderar. Tolkningen av paradisen kan därav ha blivit subjektiv.

Andra områden som jag heller inte berör i detta arbete men kunde vara av relevans för mitt arbete är t.ex substrat i växthus. Jag har också valt att inte formge vissa delar i gestaltningen då det inte är mitt gebit såsom ghashus, vattenkällan, exakt utformning av kolumbarium, kolumbariumnischerna med påhängd blomvas.

Studiebesöken i inglasade miljöer och framför allt besöken vid olika utomhusanläggningar och exkursioner vid Medelhavet har gett ovärderlig kunskap. Det känns som om jag har lärt känna många medelhavsväxters speciella karaktärer och signum.

Att finna växter från det litterära paradiset var svårare än jag trott däremot. Gunnarsson (1992) utgår från fruktträden i paradiset. Där beskrivs mången mognad frukt såsom fikon, dadlar, oliver och äpplen mm men jag insåg snart att fallfrukt är inget för detta koncept då det kräver för mycket skötsel. Det var snarare den arkitektoniska formen som blev intressant när jag studerade de olika litterära paradisen.

Jag har hela tiden haft i åtanke att växtligheten måste se frodig ut men samtidigt vara torktålig. Gärna i naturliga former såsom bollväxande vegetation eller de som lätt går att klippa hårt i bollformationer, allt för att efterlikna ett paradiset ovan molnen där himlen alltid är blå. Molnlandskapet från ovan har alltid fascinerat mig. Vilket väder som än utspelar sig mellan mark och molntäcke syns inget av från flygplansfönstret. Molnformationerna ser mjukt inbjudande ut, där solen alltid strålar från en klarblå himmel – ett paradiset ovan molnen. Bilden ”Paradise” av Jacopo Tintoretto 1519–94 (Fig. 9) beskriver fint känslan av ett eventuellt paradiset ovan molnen.

De flesta kolumbarier är placerade under jord, det vill säga i rumsligheter i en eller flera våningar under jord. Urnmurar utomhus finns också men på få begravningsplatser. Själv upplever jag, efter många studiebesök, både i Sverige och utomlands, att kolumbarium under jord kan vara alltför dystra. Visst kan man se det som om de döda är begravda under jord och att det är helt naturligt men för mig som anhörig och högst levande känns det inte lika naturligt att befinna mig under jord. Jag upplever t.ex att öppenheten mot himlen är av yttersta vikt, inte av religiösa själ, att Gud tar emot i himlen utan att själen får frihet till rörelse och luft. Jag har också alltid tyckt att begravningskicket kolumbarium behöver något extra för att kunna bli ett tillräckligt attraktivt val. I detta arbete undersöker jag om den känslan jag eftersträvar är möjlig att åstadkomma.

En annan aspekt jag upplever som viktig är materialval och möten mellan material. Material som tål att slitas, som får en vacker patina genom åren. Som klarar ett och annat löv eller kvist på sig och till och med kanske blir vackrare av det. Detta har inte enbart med arkitektoniska kvaliteter att göra utan framför allt en respekt för de dödas vilorum där orden värdighet,

evighet, tröst, ro och eftertanke uttryckligen finns med.

Glashuset är som sagt en förutsättning för att kunna ha medelhavsväxter i Sverige under vintertid. Men varför medelhavsväxter på en kyrkogård? Jag beskriver i inledningen hur kursen Inomhusträdgården väckte mitt intresse. Det är inte hela sanningen. Jag har under många år på 2000-talet bott vid Medelhavet, närmare bestämt i Sóller på Mallorca. Jag har lärt mig älska naturen där. Framför allt efter höstens första stora regn när dormanterna vaknar till liv och allt tar fart och blommar. Hur vintern välkomnar med ljus och frodig grönska. Hur påverkar det ens person, kroppsligen och mentalt? Att i motsats till det svenska klimatet där allt och alla går i idé i stället få en stor dos av naturens slöseri i form av grönska och blomfärging. Vi känner alla euforin när våren och värmen kommer till våra norra breddgrader, då väcks vi ur en huttrande och hukande vinterdvala. Av egen erfarenhet vid Medelhavet vet jag att denna eufori sträcker sig över alla månader på året utom de tre heta sommarmånaderna juni-augusti.

Jag berör under **Kyrkogårdens inverkan på människor i sorg**, den helande naturen och dess läkande kraft. I det här arbetet vill jag således undersöka om Medelhavets frodiga vinterskrud skulle kunna upplevas som en helande och läkande effekt på just kyrkogårdar. Här finns möjlighet till större fördjupning, jag har endast haft chans att nagga i kanterna på ett viktigt och intressant område.

För att återgå till ledorden; värdighet, evighet, tröst, ro och eftertanke så har det också med vald vegetationen att göra. Min tolkning är att vegetationen får t.ex enligt ledorden inte släppa kladdig frukt, inte heller tappa sina löv, inte vara spretig, inte bära tornar eller taggar, inte skräpa ner. Jag har därför valt bort vissa typiska medelhavsväxter såsom *Bougainvillea spp*, *Jacaranda mimosifolia*, *Cistus spp*, *Prunus dulcis*, *Pyrostegia venusta*, *Callistemon spp* m. fl. *Cycas revoluta* som är en pålitlig och tålig växt minner med dess spretiga stil för oss nordbor om palmer, stränder och bad och fick därför ingen plats i gestaltningen som tänkt från början. Inte många fruktträd finns heller representerade av risken för klet och kladd vid fallande frukt.

Citronträden är däremot viktiga i gestaltningen då de bl.a. står för evig

vår och bär frukt och blom på samma gång. För att trivas krävs dock att de får komma ut under sommarhalvåret, därför planteras de i krukor och placeras alltid mot södervägg i glashuset. Söderväggen har illustrationer av solitära olivträd som avtecknas när krukorna flyttar utomhus. I norra delen av glashuset reglerar det blå ljuset. Här placeras den gyllene ljushållaren där det kalla blå norrljuset kan värmas upp av ljusens lågor.

Avslutningsvis återkommer jag till platsens ande - genius loci, som jag berör under rubriken: **Platsens ande - intryck av besök på kolumbarierna i Sverige och utomlands**. Speciellt viktigt är platsens ande då konceptet ”Paradisets hemvist” inte har en utvald plats utan skall gå att applicera på olika begravningsplatser. Under hela arbetets gång har jag återkommit till mina egna upplevelser av otalet besök på begravningsplatser runt om i världen. Allt ifrån Oljeberget i Jerusalem, muslimska begravningsplatsen i Dakar, överväxt kyrkogård i Cornwall i England till Aronsbergs judiska begravningsplats i Stockholm. Jag har upplevt att det som framför allt främjar platsen är det levande. Att den tas om hand och besöks av nära och kära. Men också när naturen har sin gilla gång och tar över fullständigt infinner sig en slags känsla av evighet och ro. Den känslan hoppas jag att konceptet ”Paradisets hemvist” utstrålar.

I och med att jag gjort ett helhetskoncept så vore det, i tät närvaro av arkitekt och beställare, en given och spännande utveckling att få testa idéer, nivåer och möjlig verklighet.

KÄLLFÖRTECKNING

Aleghieri, D. (1968). *Den gudomliga komedin – Skärselden*. Översättning Ohlmarks, Å. Forumbiblioteket. Uddevalla.

Andrae, W. (1952). *'Der kultische Garten'*, Die Welt des Orients

Begravningslag (1990:1144)

Bibeln. Gamla Testamentet (1960)

Blennow, A-M. (1995). *Europas trädgårdar: från antiken till nutiden*. Lund: Signum.

Cullberg, J. (2003). *Kris och utveckling*. Stockholm: Natur och kultur

Dallman, P. (1998). *Plant life in the world's mediterranean climates*. Oxford: University of California Press.

Delumeau, J. (1995). *History of Paradise – The Garden of Eden in Myth & Tradition*. New York: University of Illinois Press/ The Continuum Publishing Company.

Dunér, S. & Dunér, K. (2001). *Den Gyllene Trädgården*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.

Gildemeister, H. (1995). *Mediterranean gardening, A waterwise approach*. Palma de Mallorca: Editorial Moll.

Grahn, P. & Ottosson, Å. (2010). *Trädgårdsterapi: Alnarpsmetoden: att ta hjälp av naturen vid stress och utmattning*. Stockholm: Bonnier Existens.

Grönwall, E. (2018). *Gravplatser förr och nu – En introduktion I: Agneta Lundin, Till minne av livet*. Stockholm: Stockholmia Förlag, ss 59-73.

Gunnarsson, A. (1992). *Frukträden och paradiset, om frukträden som betydelsebärare*. Diss. Alnarp: Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet.

Hillås, L. (2008). *Klosterliv i Sverige*. Stockholm: Cordia/Verbum.

Israelsson, L. (2008). *Klosterträdgårdar: himmelska platser på jorden*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Jellicoe, G. & Jellicoe, S. & Goode, P. & Lancaster, M. (1991) *The Oxford Companion to Gardens*. Oxford University Press

Klingborg, A., de Barros, F., Fant, Å. & Krantz, L. (1990). *Trädgård till nöje och nytta*. Järna: Kosmos Förlag.

Kyrklund, W. (1959). *Till Tabbas*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

Lennartsson, S. (2008). *Drömmen om Paradiset - en studie i paradiset då, nu och i framtiden*. Sveriges lantbruksuniversitet. Landskapsingenjörsprogrammet (Fördjupningsarbete 2008:17)

Lindhagen, S. (2018). *Kolumbarium – Små rum för våra döda*. I: Agneta Lundin, *Till minne av livet*. Stockholm: Stockholmia Förlag, ss 103-119.

Lorenzon, K. & Svensson, K. (2019). *Vinterträdgårdens växter och klimat*. Undervisningsmaterial i kursen Inomhusträdgårdens Material och Design i kandidatprogrammet Trädgårdsingenjör: design

MacDougall, E. B. & Ettinghausen, R. (1976). *The Islamic Garden*. Washington D.C: Dumberton Oaks.

Milton, J. (1667/1961). *Paradise Lost*. Översättning Bengtsson, F. G. Stockholm: Natur och Kultur.

- Payne, G. (2012). *Garden plants for mediterranean climates*. Malborough: The Crowood Press Ltd.
- Phillips, R. & Rix, M. (1989). *Shrubs*. London: Pan Books Ltd.
- Rundel, P. (2018). *Fire and plant diversification in Mediterranean climate regions*. *Frontiers in plant science*.
- Schmidtbauer, P. & Grahn, P. & Lieberg, M. (2005). *Tänkvärda trädgårdar: när utemiljön blir en del av vården*. Stockholm: Formas.
- Stad och Land (2014). *Begrepp i begravningsverksamhet*. Nr 185. ISBN : 978-91-576-9221-4. ISSN: 028- 4549. Juni 2014
- Svensson, K (2014). *Vinterträdgård: Växtval i paradisen under glas*. (Movium fakta, 2014:1). Alnarp: Movium
- Swanberg, L.K. (2018). *En trädgård till tröst*, Stockholm: Bonnierförlagets press.
- Sörensen, A-B (2003). *Kyrkogården i framtiden – ur ungdomens perspektiv*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Alnarp: Movium. Movium Rapport 3:2003.
- Sörensen, A-B. & Wembling, M. (2008). *Minnenas trädgård: om kyrkogårdens form och växter*. Alnarp: Stad & Land nr 173.
- Theorell, A. & Wästberg, P. (2001). *Minnets stigar*. Stockholm: Max Ström förlag.
- Wahlsteen, E. (2014). *Växter från världens ände*. Malmö: Bokförlaget Arena.
- Woods, M. & Swartz Warren, A. (1988). *Glass houses, A History of Greenhouses, Orangeries and Conservatories*. London: Aurum Press.
- Digitala referenser**
- Andersson, T. (2010). Adjungerad professor i landskapsarkitektur. Tillgänglig: <https://www.svd.se/begravningsfaltet-som-ska-leva> [2020-02-20]
- Arvidsson, G. kyrkogårdschef i Gävle. Tillgänglig: <https://www.arbetarbladet.se/artikel/skogskyrkogarden-far-kolumbarium> [2020-02-20]
- Kammarkollegiet (2018). *Begravningsavgiften*. Tillgänglig: <https://www.kammarkollegiet.se/aktuellt/nyheter/2018-11-30-begravningsavgiften-for-2019-faststalld> [2020-03-15]
- Nationalencyklopedin (u.å). *gravvård*. Tillgänglig: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/gravvard> [2020-05-22]
- Palestinskt hantverk (2019). *Olivträd (Olea Europaea)*. Tillgänglig: <http://www.palestinskthantverk.se/olivtraedet/> [2020-03-08]
- Svenska kyrkan (2019). *Begravningsverksamheten*. Tillgänglig: <https://www.svenskakyrkan.se/arbetsgivare/begravningsverksamhet> [2020-01-27]
- Svenska kyrkan (2020). *Välj grav och gravplats*. Tillgänglig: <https://www.svenskakyrkan.se/valj-grav-och-gravplats> [2020-01-27]
- Vinterhed, K. (2002). *Symbolen: Olivkvisten betyder fred och förnyelse*. *Dagens Nyheter*, 20 juli. Tillgänglig: <https://www.dn.se/arkiv/familj/symbolen-olivkvisten-betyder-fred-och-fornyelse> [2020-03-08]
- Vårdguiden (2018). *Sorg när någon har dött*. Tillgänglig: <https://www.1177.se/liv--halsa/psykisk-halsa/sorg-nar-nagon-har-dott> [2020-03-15]
- Världens historia (2019). *Vikingarna satsade allt på väg till Valhall*. Tillgänglig: <https://varldenshistoria.se/civilisationer/vikingar/vikingarna-satsade-allt-pa-vag-till-valhall> [2020-04-15]

Wikipedia (2019) Tillgänglig: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Terrazzo>. [2020-05-15]

Wikipedia (2019) Tillgänglig: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Trossamfund>. [2020-05-15]

Öster, T. (2019). *Kyrkogårdar töms när många överger gravstenar*.

Tillgänglig: <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/stockholm/kyrkogardar-toms-nar-manga-overger-gravstenar> [2020-01-28]

Bildreferenser

Cooper, J. (2006) *Agapanthus*. Tillgänglig: <https://search.creativecommons.org/photos/1ce96d3c-ed50-4e5a-93eb-ab04fc32c324> [2020-04-28]

Falk, L. (2017). *San Michele Cimitero i Venedig, kolumbriumklädd insida*

Feder, R. (2009) *Langen Foundation*. [fotografi]. Tillgänglig: <https://search.creativecommons.org/photos/f3874c64-8dba-4e4c-97c6-0f07860498f9> CC BY-NC-ND 2.0 [2020-04-20]

Jones, O. (1910). *The grammar of ornament*. Tillgänglig: <https://search.creativecommons.org/photos/0e66a0d3-315c-4344-a7a4-39b78684a072> [2020-05-05]

Prachthaus, E. (2010) *Montjuïc begravningsplats Barcelona*. Tillgänglig: https://en.wikipedia.org/wiki/Montjuïc_Cemetery#/media/File:Montjuïc_Cemetery.jpg [2020-05-15]

Pikethegy. (2014) *IMG_3344*. [fotografi]. Tillgänglig: <https://search.creativecommons.org/photos/4889bc40-f818-48c0-97a9-b3d7e1ed98cf> [2020-05-15]

Prachthaus, E. (2010). *Monjuïc Cemetery*. [fotografi]. Tillgänglig: https://en.wikipedia.org/wiki/Montjuïc_Cemetery#/media/File:Montjuïc_Cemetery.jpg [2020-05-19]

Shutterstock (u.å.) *Golden mosaik*. <https://www.shutterstock.com/sv/image-photo/background-wall-golden-mosaic-75295003> Betald.

Tintoretto, J. (u.å.). *Paradise*. Tillgänglig: <https://search.creativecommons.org/photos/fff425c4-bae2-439a-9410-f313c0e3e469> [2020-04-05]

Radioprogram

Sril (2011). Trädgården – modemänniskornas extragarderob. [Radioprogram]. Producent: Erik Sjölin. Sveriges Radio, P1 14 oktober.

Icke publicerat material

Haas, J. (2020). *Länsstyrelsens arbete med kyrkogårdens gröna kulturarv*. Opublicerat manuskript. Länsstyrelsen, i Malmö

Jakobsson, A. (2019). *Inglasade miljöer ur ett historiskt perspektiv*. Opublicerat manuskript. Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning. Alnarp: Sveriges lantbruksuniversitet, SLU

Foto

Alla foton av Maria Appelros Aronsen (2017-2020) när inget annat anges. Alla illustrationer av Maria Appelros Aronsen (2020) när inget annat anges.